

ความเป็นยุคสมัยใหม่ทางพระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทย^๑

Submitted date : 12 October 2018

Revised date : 7 November 2018

Accepted date : 26 November 2018

ภาณุทัต ยอดแก้ว^๒

บทคัดย่อ

ทฤษฎีการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (critical discourse analysis) เป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์ในการเปิดเผยถึงอุดมการณ์ที่ฝังอยู่ในวาทกรรมและรวมถึงวัฒนธรรมที่สร้างวาทกรรมดังกล่าว บทความนี้ต้องการศึกษาอัตลักษณ์ของวาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทย และสืบค้นว่าวาทกรรมดังกล่าวได้พัฒนาขึ้นมาในบริบททางประวัติศาสตร์แบบไหน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อวิเคราะห์จากทฤษฎีการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ ในบทความนี้ผู้วิจัยพยายามอธิบายว่าแนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิมนุษยชนได้ถูกสะท้อนในฐานะภาพตัวแทน (representation) ในงานวรรณกรรมอย่างไร

ไตรสิกขาและพุทธปัญญาถูกพบว่าเป็นชุดความรู้และสะท้อนฐานคติทางอุดมการณ์ วาทกรรมว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของเถรวาทไทยถูกสร้างขึ้นในยุคสงครามเย็นเมื่อวาทกรรมเสรีนิยมได้แข่งขันกับวาทกรรมคอมมิวนิสต์ในการช่วงชิงความเป็นเจ้าอุดมการณ์ วาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมโต้วัตตุนิยม บริโภคนิยม และจักรวรรดินิยมใหม่ อย่างไรก็ตามวาทกรรมเถรวาทไทยได้พัฒนาขึ้นในยุคต่อมาจนมีรูปแบบที่สลับซับซ้อนทั้งในด้านเนื้อหา โครงเรื่อง การให้เหตุผล และการใช้ความหมายโดยนัย (implicature) เพื่อสร้างความแตกต่างให้แก่ความหมายของตนเอง

คำสำคัญ : วาทกรรม, ตัวบท, สิทธิมนุษยชน, เถรวาท, ภาพแทน

^๑ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง ความเป็นยุคสมัยใหม่ทางพระพุทธศาสนา ไทย กรณีศึกษาวาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทย

^๒ นักวิชาการอิสระ

Thai Buddhist Modernism: Human Rights Discourse as Formulated by Thai Buddhist Monks and its Historical Development

Panutat Yodkaew^o

Abstract

Critical discourse analysis is a useful method for uncovering the underlying ideologies embedded in discourses and the larger culture that create those discourses. This article aims to study the identity of human rights discourse as formulated by three Thai Buddhist monks and to investigate when such discourse was formed and how the discourse has developed through time, especially when viewed from the perspective of critical discourse analysis. The author attempts to shed light on the discursive strategy through which the modern concept of human rights is linguistically represented in contemporary Thai Buddhist literary works.

Trisikkha and *puñña* are found to count as episteme and reflect the ideological assumptions upon which most contemporary Theravada discourse is based. The first Theravada discourse on human rights emerged during the Cold War when liberalist discourse competed against those of Communism for ideological hegemony. Human rights discourse, as formed by Thai Buddhist monks, is arguably deemed a part of the spectrum of Thai Theravada counter discourse against materialism, consumerism and neo-imperialism. Theravada Buddhist discourse has developed over the past decades to integrate various strands of discursive knowledge of modern disciplines

---

^o independent researcher

and now has become even more sophisticated in plot, argument and use of intertextualities to differentiate their meaning.

Keywords : discourse, text, human rights, Theravada, representation

บทนำ

ภาษาที่ยังไม่ตายต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อโครงสร้างทางความรู้ ความจริง และอำนาจในสังคมตั้งที่สะท้อนอยู่ในตัวภาษานั้น เปลี่ยนไปตามยุคสมัยต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ วาทกรรม (discourse) หรือถ้อยคำ ภาษาในที่นี้จึงมิได้มีความหมายในแบบที่บุคคลทั่วไปเข้าใจ แต่ทว่าหมายถึงสิ่งที่มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ได้เสนอไว้ในหนังสือ *“Archaeology of Knowledge”* ฟูโกต์เห็นว่าเอพิสเต็ม (episteme) หรือรูปแบบหนึ่งของชุดความรู้ที่เกิดขึ้นจากการประกอบสร้างทางวาทกรรมอย่างเป็นระบบจนมีเอกลักษณ์หรือความโดดเด่น การหาเงื่อนไขในประวัติศาสตร์เพื่ออธิบายพัฒนาการของกฎเกณฑ์ความรู้และความจริง/ชุดความรู้ต่าง ๆ ที่พบในวาทกรรม ที่ถูกผลิตขึ้นโดยกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมจึงเป็นประเด็นที่สร้างความสนใจแก่ฟูโกต์ เอพิสเต็มในนัยนี้จึงเป็นแกนกลางของแนวคิดเรื่องวาทกรรม (discourse) ในนิยามของฟูโกต์ ซึ่งหมายถึง “วิถีคิดและวิถีพูดที่มีกฎเกณฑ์ในเรื่องหนึ่ง ๆ (regulated ways of speaking)” วาทกรรมจึงมีระบบความจริง (regime of truth) เช่น อะไรที่สมควรเรียกว่า “ความจริง” และอะไรเป็น “ความรู้” การประกอบสร้างทางวาทกรรมซึ่งได้แก่การรวมตัวของแนวคิดต่าง ๆ ในระบบวาทกรรมนั้นเป็นเรื่องที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Barker, 2004, p. 61) อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในที่นี้มีจำเป็นต้องเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางสังคม หรือความสัมพันธ์ในมิติทางกายภาพ แต่อาจเป็นความสัมพันธ์ในมิติทางความรู้ เทคโนโลยี กฎหมาย จริยธรรมก็ได้ ความรู้เชิงวาทกรรม (discursive knowledge) จึงเป็นเรื่องเดียวกับอำนาจในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะในรูปแบบต่าง ๆ ของการครอบงำ (forms of domination) (Foucault, 1980, p. 255) หากลองสังเกตให้ดี ในช่วงต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ ความรู้เชิงวาทกรรมบางชุดได้พัฒนาจนได้รับการยอมรับโดยสถาบันต่าง ๆ ของสังคม คล้ายกับความรู้ในแบบวิทยาศาสตร์ (scientificity) ตั้งในปัจจุบัน หรือตกผลึกกลายเป็นเรื่องแบบแผน (formalization) ในสังคม แต่ในขณะเดียวกัน บางวาทกรรมก็อาจอ่อนตัวลงและกลายเป็นเพียงความรู้ธรรมดาทั่วไป (Foucault, 2004, p. 211)

วาทกรรมจึงไม่ควรถูกเข้าใจว่าเป็นเพียงเรื่องความมุ่งหมายของผู้ใช้ภาษา แต่วาทกรรมยังสามารถกำหนดหรือสร้างความหมายในแบบฉบับของตนเอง

ในกระบวนการประกอบสร้างทางวาทกรรม (discursive formation) นี้ บางชุดความรู้ อาจถูกปิดกั้นหรือถูกปฏิเสธว่าเป็นเรื่องไม่จริง หรือเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นหากพิจารณา ตามเกณฑ์ทางญาณวิทยาที่มีอยู่ในวาทกรรมนั้น วาทกรรมจึงทำหน้าที่ในการกำหนด ว่าความหมายไหนสามารถใช้ได้บ้างภายในสภาวะการณ์ต่าง ๆ (Chris Barker, 2004, p. 55) ตัวอย่างวาทกรรมที่ชัด เช่น วาทกรรมวิทยาศาสตร์ (เคมี ชีววิทยา ฟิสิกส์) ที่ได้ กำหนดวิธีการเล่าอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติ โลกและจักรวาล โดยเฉพาะความจริงที่ว่า โลกนั้นกลม โลกเป็นสสาร และโลกเป็นส่วนหนึ่งของระบบสุริยะจักรวาล หากพิจารณากับตัวอย่างในปัจจุบัน วาทกรรมวิทยาศาสตร์นี้จึงต้องปฏิเสธวิถีคิดของลัทธิโบราณ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกและในเตฎมิกถาที่เห็นว่าโลกแบนและโลกนั้นมีขอบโลก

งานวิจัยนี้พบว่าวิถีคิด วิถีเทศนา วิถีพูด วิถีเขียนของพระสงฆ์ไทยเป็นเรื่องความรู้เชิงวาทกรรม (discursive knowledge) ที่สะท้อนกฎเกณฑ์ทางญาณวิทยา และอภิปรัชญาของตนเอง และยังสะท้อนความเป็นจารีตและความเป็นสถาบันทางสังคมที่ยังมีอำนาจมากในสังคมของตนเองผ่านการเทศนาสั่งสอนประชาชน อย่างไรก็ตามวาทกรรมเถรวาทไทยได้เปลี่ยนไปในรอบสองร้อยปีอันเนื่องจากการปะทะทางชุดความรู้ของโลกตะวันตก วาทกรรมเถรวาทไทยในยุคปัจจุบันจึงไม่เน้นความรู้จำนวนมากในพระไตรปิฎกอีกต่อไป แต่เน้นเฉพาะมิติจริยศาสตร์ ดังที่ทราบกันดีเนื่องจากญาณวิทยาเถรวาทแตกต่างจากญาณวิทยาของวิทยาศาสตร์ ดังนั้นคำบาลีจำนวนมากที่พบอยู่ในวาทกรรมที่พระสงฆ์ไทยใช้มักมาพร้อมกับวิถีคิดหรือฐานคติ (assumption) ที่สะท้อนชุดความรู้ (episteme) และอุดมการณ์ (ideologies) ที่อาจถูกเรียกในชื่อต่าง ๆ กัน เช่น โลกทัศน์ วิถีคิด ค่านิยม หรือแม้แต่วิถีทางประวัติศาสตร์ ตัวอย่างเช่น กรอบไตรสิกขาจัดว่าเป็นชุดความรู้และอุดมการณ์เถรวาท ดังสะท้อนในการใช้คำว่า “ปัญญา” หรือในสำนวน “รู้ตามความจริง” คำว่า “ปัญญา” ในภาษาไทยทั่วไปหมายถึง ความฉลาด หรือ การรู้ทั่ว การรู้ถึง แต่คำว่า “ปัญญา” ในวาทกรรมเถรวาทไทยนั้นหมายถึงความรู้และการรู้ที่ถูกต้อง โดยเฉพาะชุดความรู้ หรือพระธรรมที่นำไปสู่การดำเนินชีวิตตามมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีเป้าหมายคือการหลุดพ้น ดังนั้นขอบเขตทางความหมายของคำนี้ในวาทกรรมเถรวาทจะแคบ ซึ่งต้องมีใช้การตระหนักรู้เรื่องอะไรก็ได้ และการรู้ชุดความรู้นั้นต้องไม่มาจากความเห็นแก่ตัวหรือไม่ก่อให้เกิดการผิดศีล หรือการเบียดเบียนสัตว์โลก

การวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้ได้เปิดเผยว่า วาทกรรมเถรวาทไทย (Thai Theravada discourse) หรือคำสอนทางพระพุทธศาสนา เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในรอบ ๒๐๐ ปีที่ผ่านมา หรือนับตั้งแต่การที่สังคมสยามเปิดรับวาทกรรมวิทยาศาสตร์ (ตรรกะเหตุผลนิยมและวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์) ในทิศทางเดียวกัน วาทกรรมของสถาบันสงฆ์ซึ่งใช้คำศัพท์ภาษาไทยร่วมกับพระบาลี (ที่ตัดทอน/ถ่ายทอนจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นอย่างเหนียวแน่นผ่านวิธีคิด วิธีเขียน วิธีพูด หรือการศึกษา) ในบริบทของการเทศนาสั่งสอนและในบริบทของการเขียนงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะนับจากยุคแห่งการเปิดประเทศเพื่อรับวัฒนธรรมตะวันตกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) เป็นต้นมา

อย่างไรก็ดีหากพิจารณาในด้านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของวาทกรรมเถรวาทไทยที่ยาวนานนี้ ปัจจัยภายนอกสำคัญ ๆ เช่น การเปิดประเทศ อันเนื่องจากลัทธิล่าอาณานิคม (Colonialism) และลัทธิจักรวรรดินิยม (Imperialism) ได้กดดันให้ชนชั้นนำไทยต้องการปฏิรูปตนเอง และสิ่งแรกที่ต้องปฏิรูปอย่างเร่งด่วนควบคู่กับการปฏิรูปกองทัพคือ การปฏิรูปความคิด ดังสะท้อนในการปฏิรูปคณะสงฆ์ การปฏิรูประบบราชการ และสร้างระบบการศึกษาในแบบใหม่เพื่อรองรับวิถีการผลิตในแบบใหม่ อย่างไรก็ตาม องค์กรศึกษาส่วนใหญ่ของสยามในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักอยู่ในอำนาจของวัด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอย่างยาวนาน และทรงเห็นว่ารากฐานแรกที่รัฐสยามอาจจำเป็นต้องปฏิรูปคือระบบความรู้และระบบสงฆ์ ทั้งนี้เพราะความรู้สูงสุดของไทยอยู่ในศาสนา และข้าราชการชั้นเลิศของโลกสยามทั้งหมดมาจากวัด การสถาปนาธรรมยุติกนิกายจึงเกิดขึ้นมาในบริบทนี้ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ ว่าด้วยพุทธธรรม ๔ อย่าง เพื่อทรงบอกเป็นนัยถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่จะต้องเกิดขึ้นในยุคต่อมา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวการสร้างตำราทางพระพุทธศาสนาภายใต้การกำกับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้เกิดขึ้น การออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) ได้พัฒนาขึ้นโดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในกิจการทางพระพุทธศาสนา ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มี

ความพยายามที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ชาติไทยในแบบสมัยใหม่ ดังในคำขวัญ “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” หลังเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ วาทกรรมเสรีนิยม (ประชาธิปไตย ความเสมอภาค) ได้มีอิทธิพลต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังเช่น การประดิษฐ์คำว่า “ธรรมาธิปไตย” เพื่อล้อแนวคิดประชาธิปไตย และการใช้คำว่า “อิสรภาพ” แทนคำว่า “วิมุตติ” และ “ความหลุดพ้น” ซึ่งเป็นสำนวนดั้งเดิม ในยุคสงครามเย็น การหลั่งไหลทางความคิด การแข่งขันทางอุดมการณ์ระหว่างค่ายเสรีนิยมกับค่ายสังคมนิยม และการปรากฏตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมใหม่ (Neo imperialism) ได้ทำให้พระสงฆ์ตระหนักในสถานการณ์โลกและเริ่มบูรณาการความรู้และปะติดปะต่อความคิด (bricolage) จากวิทยาการสมัยใหม่ ปราชญ์เถรวาทในยุคนั้น เช่น พุทธทาสภิกขุและสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้สร้างคำใหม่ เช่น อัมมิกสังคมนิยม ปัญญาเสรี วิทยาศาสตร์ทางจิต เป็นต้น ปราชญ์เถรวาทไทยทั้งสองรูปได้ขอยืมคำจำนวนมากจากวาทกรรมของศาสตร์สมัยใหม่ที่กำลังหลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทย โดยเฉพาะคลังศัพท์สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ เป็นต้น แม้กระนั้น ปราชญ์เถรวาทของไทยไม่สนับสนุนการใช้ภาษาสิทธิ์ แต่กลับนิยมใช้คำว่าอิสรภาพ และเสรีภาพ ทั้งนี้เพราะปราชญ์เถรวาทไทยเห็นว่าสิทธิบอกรับเป็นนัยถึงการปกป้องสิทธิของตน หรือความเห็นแก่ตัว ในขณะที่วิถีคิดทางจริยศาสตร์พุทธเน้นภาษาหน้าที่

แม้ว่าแนวคิดชาตินิยมได้ถูกปลูกฝังในช่วงสงครามมหาเอเซียบูรพาและในช่วงรัฐบาลเผด็จการทหาร แต่แนวคิดเรื่องชาตินิยมกลับไม่ได้มีอิทธิพลอะไรมากนักในแดนของศาสนา ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาโดยเนื้อแท้เป็นเรื่องของความไม่เห็นแก่ตัวและความเมตตากรุณาในแบบสากล งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในช่วงสงครามเย็นจึงยังวนเวียนในเรื่องแก่นพุทธจริยศาสตร์ เช่น ไตรลักษณ์ ไตรสิกขามรรคมีองค์ ๘ กฎแห่งกรรม เป็นต้น ในขณะที่วิชา ๘ อภิญญา ๖ ยังคงเป็นแนวคิดที่แพร่หลายในหมู่คนที่ชื่นชอบเรื่องพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ พวกเขาเหล่านั้นเห็นว่าเรื่องเหล่านี้ต่างเป็นเรื่องสากลในความหมายที่ว่าหากใครเชื่อและปฏิบัติ ผู้นั้นก็ย่อมบรรลุได้

วาทกรรมเถรวาทไทย (Thai Theravada discourse) ในที่นี้หมายถึงวาทกรรมที่พระสงฆ์ไทยใช้ในการศึกษาเล่าเรียนพระธรรม ในการเล่าอธิบายเกี่ยวกับ

พระพุทธศาสนาและพระพุทธเจ้า หรือในการเทศนาสั่งสอนประชาชน ทั้งนี้เพราะ คัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนา มักใช้ภาษาขอมในการถอดมโนทัศน์จาก พระไตรปิฎกของสิงหลลังกา ตัวอักษรไทยเพิ่งเริ่มใช้ในการถ่ายทอดสาระของ พระไตรปิฎกเมื่อไม่นานมานี้ ในช่วงนี้เอง สาระบางส่วนของพระไตรปิฎกถูกเน้น สาระบางส่วนไม่ได้เน้นเหมือนในสมัยก่อนหน้านี เช่น จักรวาลวิทยา เป็นต้น ในนัยนี้ วาทกรรมเถรวาทไทยจึงทำหน้าที่ถ่ายทอด ดีความ และสะท้อนวิถีคิดของสถาบันสงฆ์ วาทกรรมจึงมีพลวัตมิได้หยุดนิ่ง เพราะวาทกรรมเถรวาทไทยเป็นส่วนหนึ่งของ ภาษาไทย (ที่ยังไม่ตายในขณะที่ภาษาบาลีตายแล้ว) เมื่อภาษาไทยเปลี่ยน วาทกรรมเถรวาทเปลี่ยน การเล่าอธิบายเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ก็ต้องเปลี่ยน แต่ในขณะเดียวกัน วาทกรรมเถรวาทไทยมีความพิเศษ หรือมีความแตกต่างจากภาษาไทย ทั่วไปในด้านความหมายตรงที่วาทกรรมเถรวาทไทยสามารถสะท้อนหรือถ่ายทอด ชุดความรู้ทางพุทธ (Buddhist episteme) โดยเฉพาะฐานคติทางญาณวิทยาและ อภิปรัชญาพุทธ (Buddhist epistemological and metaphysical assumptions) เมื่อพิจารณาในระดับฐานคติหรือมโนทัศน์เบื้องต้นที่สุด ยกตัวอย่างเช่น การที่ชาวพุทธเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม การเชื่อในเรื่องชาติที่แล้วและโลกหน้า การเชื่อในความจริงของวิชา ๘ หรืออภิญา ๖ การเชื่อว่ามรรคมงคล ๘ เป็นความรู้และความจริงที่จะนำไปสู่การปฏิบัติที่สามารถทำให้มนุษย์พ้นทุกข์หรือ หลุดพ้น หรือการเชื่อในเรื่องปฏิจลสมุปบาทและกฎไตรลักษณ์ว่าเป็นเรื่องกฎเกณฑ์แห่ง ความจริง เป็นต้น

อัตลักษณ์ที่พบในตัวอย่างทางตัวบทของงานวรรณกรรมเถรวาทที่ถูกพบ ในงานวิจัยนี้ คือ การใช้ไตรสิกขาและพุทธปัญญาในฐานะกรอบความคิดหรือ โครงสร้างทางความคิด (structure of thought) ดังเช่น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ได้เขียนในหนังสือ “สิทธิมนุษยชนสร้างสันติสุขหรือสลายสังคม” ว่า

“เรายังมีข้อปฏิบัติอื่นที่จะต้องทำต่อไปอีกมาก คือเราจะต้องก้าวจาก เรื่องศีล ๕ เรื่องทศ ๖ และเรื่องอบายมุขเหล่านี้โดยพัฒนาชีวิตขึ้นไป อย่าง ที่กล่าวไว้ว่าจากศีล ขึ้นไปสู่สมาธิ และปัญญา สิทธิมนุษยชนก็เช่นเดียวกันเป็นเรื่อง ระดับศีลนั่นเอง (Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto), 2013, p. 21)”

หรือในกรณีของพุทธทาสภิกขุที่ได้ใช้คำว่า “ปัญญา” ซึ่งเป็นปัญญา ไตรสิกขา หรือ ความดีในระดับสูงสุดในงานนิพนธ์ “อติมมยตาปริทัศน์” ของตน

“ความก้าวหน้าของคนในโลก สติปัญญาของโลก มันไม่ต้องติดอยู่ในโลก คือ สามารถที่จะออกไปนอกโลก ไปสู่โลกุตตระได้ ถ้ารู้จักประพฤติ รู้จักปฏิบัติ รู้จัก กระทำ บัดนี้เราจะเอาระยะสูงสุดนี้มาใช้กับปัญหาโลก ๆ ปัญหาที่มีอยู่ในโลก ทั่วโลก ในปัจจุบันนี้ก็ได้อ คือปัญหาสิทธิมนุษยชน (Phutthatphikkhu, 2003, p. 420-421)”

หรือในกรณีของพระมหาวิมลชัย วชิรเมธีที่ใช้แนวคิดเรื่องปัญญาในงาน นิพนธ์เรื่อง “ปัญญาที่สากล คือ หลักประกันสิทธิมนุษยชนที่แท้” ซึ่งสะท้อนไตรสิกขา “ปัญญาสากล กล่าวคือ ปัญญาที่ไม่เคลือบแฝงไปด้วยตัณหา (Vajiranedhi, 2008, p. 21)”

แม้ว่าคำศัพท์บาลีเป็นรูปแบบหนึ่งของอัตลักษณ์ของความเป็นเถรวาท แต่การ สร้างคำและความหมายใหม่เพื่อใช้ในการเทศนาสั่งสอนยังต้องดำเนินอยู่ตลอดเวลา นี่จึงสะท้อนกระบวนการที่เรียกว่า “การปะติดปะต่อทางมโนทัศน์ (bricolage)” อันเป็น ผลจากการผสมผสานและการปะทะทางความคิดในยุคโลกาภิวัตน์ (globalization) การเปลี่ยนแปลงและการผลิตคำศัพท์ใหม่ ๆ จึงเกิดขึ้นตลอดเวลาในโลกของวาทกรรม เถรวาทไทย ทั้งนี้เพราะภาษาไทยเปิดรับมโนทัศน์จากที่อื่น ๆ ตลอดเวลา หรือยังไม่ตาย การรับมโนทัศน์จึงทำให้ภาษาไทยและวาทกรรมเถรวาทไทยมีวิวัตติที่สลับซับซ้อนและ ทันกับตรรกะและความหมายของยุคสมัยใหม่

ในด้านการตีความวาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทยจึงเป็น ส่วนหนึ่งของโลกแห่งวาทกรรมเถรวาทไทย ทั้งนี้เพราะการตีความในแบบเถรวาท แตกต่างจากการตีความในแบบทั่วไป และเพื่อที่จะเข้าใจเรื่องนี้ชัดขึ้น ผู้วิจัยขอยก ตัวอย่างคำว่า “ปัญญา” คำนี้สามารถแปลในแบบภาษา/วาทกรรมไทยทั่วไปว่า “รู้ทั่ว” หรือ “ความฉลาด” หรือ “ความรอบรู้” และในขณะเดียวกันคำเดียวกันนี้ยังสามารถ แปลในแบบวาทกรรมเถรวาทไทยว่า “รู้ตามความเป็นจริง (ที่นำไปสู่การพ้นทุกข์)” ซึ่งในกรณีนี้คือการตระหนักรู้เกี่ยวกับพระธรรมของพระพุทธเจ้าเท่านั้น มิใช่การรู้ ทั่วหรือการตระหนักรู้ในเรื่องใดก็ได้ที่ไม่นำไปสู่การพ้นทุกข์ในแบบภาษาไทย เช่น การรู้ในชุดความรู้ที่ก่อให้เกิดกิเลสและอุปาทาน ตรงจุดนี้คำศัพท์บางตัวที่เราพบใน

งานวรรณกรรมอาจมีทั้งความหมายตามตัวอักษรในแบบทั่วไป และความหมายที่ถูกกำหนดโดยระบบวาทกรรมเถรวาทอีกด้วย ซึ่งมีใช้บริบทไทยร่วมสมัยที่ไม่ใช่โครงสร้างไตรสิกขาในการมองโลก แต่ใช้กรอบทางความคิดในแบบอื่น รวมถึงวิทยาศาสตร์

ในด้านพัฒนาการงานวิจัยพบว่า วาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทยเป็นเรื่องของปฏิกิริยาโต้ตอบกับสิ่งที่มาจากโลกตะวันตก โดยเฉพาะอุดมการณ์ทางการเมือง ในที่นี้จึงต้องรวมถึงแนวคิด/วาทกรรมสิทธิมนุษยชนของโลกตะวันตก

วาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทยสะท้อนสิ่งที่เรียกว่า “วาทกรรมโต้ (counter discourse)” ทั้งนี้เพราะผู้ประพันธ์มิได้เห็นด้วยกับเนื้อหาสาระและความจริงดังที่ปรากฏในวาทกรรมหลัก (dominant discourse) ที่ผลิตโดยประมุขมหาอำนาจตะวันตก วาทกรรมโต้สิทธิมนุษยชนของเถรวาทเกิดขึ้นครั้งแรกในบริบทสงครามเย็น (Cold War) เมื่อพุทธทาสภิกขุได้เริ่มเทศนาประเด็นนี้ในทศวรรษ ๑๙๕๐ แต่การเผยแพร่วาทกรรมโต้ในประเด็นสิทธิมนุษยชนในรูปงานวรรณกรรมนี้อาจเริ่มขึ้นในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๕๐ การวิเคราะห์ผลงานวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุพบว่า พุทธทาสภิกขุเห็นว่าเสรีนิยมเป็นเรื่องเดียวกับลัทธิปัจเจกชนนิยม ลัทธิวัตถุนิยม และลัทธิบริโภคนิยม (ซึ่งรุกเข้ามาในสังคมไทยเมื่อรัฐบาลไทยได้ตัดสินใจที่จะรับแนวคิดทุนนิยมเพื่อใช้ในการพัฒนาประเทศ) วาทกรรมโต้กับสิทธิมนุษยชนของเถรวาทไทยได้ถูกสร้างขึ้นด้วยความตระหนักในประเด็นทางภูมิรัฐศาสตร์โลก (awareness of geopolitical issues) ในยุคสงครามเย็น โดยเฉพาะการแข่งขันระหว่างสองค่ายทางอุดมการณ์ โดยมีเป้าหมาย ๑) เพื่อการอธิบายนัยลอบของจริยศาสตร์แบบสิทธิที่ครอบงำการศึกษานิติศาสตร์ของไทยที่นิยมใช้วิถีคิดแบบอรรถประโยชน์จนกระทั่งละเลยวิถีคิดดั้งเดิมในสังคมไทย ๒) เพื่อการประยุกต์ใช้วิถีคิดของสหวิทยาการใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในโลก โดยตอกย้ำว่าพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่ยังพิสูจน์ได้หรือไปได้กับวิทยาศาสตร์ แต่วิทยาศาสตร์ได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในแบบที่เห็นแก่ตัว เช่น การผลิตสินค้าและบริการเพื่อมุ่งแต่เรื่องการแสวงหากำไรอย่างมหาศาล และ ๓) เพื่อการเทศนาสั่งสอนเกี่ยวกับความดี ตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา

วาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนจากมุมมองของเถรวาทดังกล่าวได้พัฒนาในยุคต่อมาจนมีรูปแบบที่สลับซับซ้อน ทั้งในด้านเนื้อหา โครงเรื่อง ยุทธศาสตร์การให้/

สร้างเหตุผล การใช้หลักฐานในเชิงวิชาการ และการใช้สหบท (intertextuality) เพื่อสร้างความหมาย รวมถึงการอ้างจากต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์โลกในการสร้างความชอบธรรมให้แก่เหตุผลของผู้ประพันธ์ ดังปรากฏในงานของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) และพระมหาวิมลชัย วชิรเมธี แต่ทุกตัวบทล้วนสะท้อนวิถีคิดแบบเถรวาท ซึ่งสะท้อนความเป็นจารีตและบ่งบอกถึงอำนาจของสถาบันสงฆ์ที่ยังมีอยู่ในสังคมไทย โดยเฉพาะบทบาททางสังคมที่โดดเด่นของตน อันได้แก่ การเทศนาสั่งสอนสาธารณชนในเรื่องความดี วิธีทำความดี เป้าหมายของความดี และการแบ่งระดับของความดี เป็นต้น แม้บทบาททางสังคม เช่น บทบาทในด้านการศึกษาของสถาบันสงฆ์ได้ลดลงอย่างมากในศตวรรษที่ผ่านมา

แต่ในขณะเดียวกัน งานวิจัยนี้ยังพบอีกว่า การผลิตวาทกรรมของเถรวาทไทย ยังต้องคำนึงถึงความสมจริง ซึ่งในที่นี้หมายถึงพลังอำนาจของญาณวิทยาของศาสตร์สมัยใหม่ ได้แก่ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ทำให้พระสงฆ์ที่จะต้องทำหน้าที่เทศนาสั่งสอนจำเป็นต้องคอยติดตามกระแสความรู้ที่มีอยู่ในสังคมให้ทัน โดยเฉพาะต้องรู้ว่าตนต้องใช้ภาษาในลีลาใด ตนควรต้องหยิบยกประเด็นสังคมใด ตนควรต้องอ้างหลักฐานชั้นไหน หรือตนต้องยอมรับหรือควรข้ามประเด็นใดเพื่อเปิดทางให้ประเด็นอื่นสามารถครอบงำตัวบท การปะทะและการผสมผสานทางญาณวิทยาเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วง ๒๐๐ ปีที่ผ่านมา และเข้มข้นอย่างมากในยุคสงครามเย็น จนมีผลทำให้เกิดวาทกรรมเถรวาทไทย ดังที่พบในปัจจุบันมีบางลักษณะหน้าตาที่แปลกไปจากวาทกรรมเถรวาทไทยที่พบในอดีต เช่น ในงานพระราชนิพนธ์ “ว่าด้วยมนุษยธรรม ๔ อย่าง (พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)” ไปอย่างมาก หากวิเคราะห์อย่างละเอียด

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาวาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทย
๒. เพื่อศึกษาพัฒนาการของวาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทย
๓. เพื่อวิเคราะห์วาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทยในแบบหรือสร้าง (deconstruction) เพื่อหาชุดความรู้เชิงวาทกรรม (discursive knowledge) เต้น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในตัวบท และเพื่อเปิดเผยเกี่ยวกับอุดมการณ์ (ideology) กลวิธีทางคำศัพท์

(lexical strategy) และกลวิธีทางโวหาร (rhetorical strategy) เติมน ๆ ที่ถูกใช้ในการผลิต
ตัวบท (textual production) ดังกล่าว

นิยามศัพท์

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้มีคำศัพท์ที่เกี่ยวกับการศึกษาวิจัย และเพื่อประโยชน์
ต่อการศึกษาวิจัย ผู้ศึกษาจึงให้คำจำกัดความไว้ ดังนี้

๑. สิทธิมนุษยชน (human rights) หมายถึง สิทธิและเสรีภาพอันเนื่องมา
จากการเป็นมนุษย์

๒. บัญญา หมายถึง การรู้ทั่ว หรือการรู้สรรพสิ่งตามความเป็นจริง
รวมถึงความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ

๓. สิทธิ (right) หมายถึง เสรีภาพที่จะทำตามเจตจำนงของตน ซึ่งไม่
แตกต่างจากเจตจำนงเสรี (free will) ในความหมายของโลกตะวันตก

๔. สิทธิในกฎหมายสิทธิมนุษยชน หมายถึง สิทธิที่เกิดขึ้นเพราะความสัมพันธ์
ทางกฎหมายโดยต้องมีบุคคล/กลุ่มบุคคลมาทำหน้าที่รับรองสิทธิหรือเพื่อสนองสิทธิของ
ผู้ทรงสิทธิ สิทธินี้เป็นมโนทัศน์ที่พัฒนาในสำนักคิดตะวันตก ต่อมาแนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิจึง
กลายเป็นรากฐานของกระบวนการยุติธรรมในยุคปัจจุบัน

๕. วาทกรรม (discourse) หมายถึง ระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต
เอกลักษณ์ (identity) และความหมาย (significance) ให้สรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคม ไม่ว่าจะ
เป็นความรู้ ความจริง อำนาจ

๖. การปะติดปะต่อทางมโนทัศน์ (bricolage) หมายถึง การใช้คำในบริบทหนึ่ง
เพื่อ/สำหรับ/ในอีกบริบท อันเนื่องจากข้อจำกัดของคำที่มีใช้อยู่ในระบบภาษา วิธีนี้ก่อให้เกิด
ความคิดสร้างสรรค์

ขอบเขตข้อมูล

๑. ขอบเขตในด้านเนื้อหาของการวิเคราะห์ (เพื่อใช้ในการวิเคราะห์เนื้อหา
ของตัวบท)

เนื่องจากความหลากหลายในทัศนะและวิธีวิเคราะห์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน การวิจัย

ในครั้งนี้จะยึดความเห็น/การวิเคราะห์/วิถีตีความของนักวิชาการ/บุคคลสำคัญ
ดังต่อไปนี้

๑. พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ใน “อ้อมมยตาปริทัศน์”
๒. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ใน “สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม”
๓. พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี) ใน “ปัญญาที่สากลคือหลักประกันสิทธิมนุษยชนที่แท้”

๒. ขอบเขตในด้านหลักฐานประวัติศาสตร์ (เพื่อใช้ร่วมในการวิเคราะห์ เกี่ยวกับการใช้ภาษา)

๑. งานนิพนธ์อื่น ๆ ของพระธรรมโกศาจารย์
๒. งานนิพนธ์อื่น ๆ ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)
๓. งานนิพนธ์อื่น ๆ ของพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี
๔. ว่าด้วยมนุษยธรรม ๔ อย่าง (พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
๕. สารัตถสังคหะ เล่ม ๑ ร.ศ. ๑๒๙ (งานในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
๖. พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร (พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)
๗. พุทธประวัติ เล่ม ๑ (พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส)

๒. กรอบแนวคิดที่นำมาศึกษา

ทฤษฎีการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์

หลายสำนักคิดได้พยายามเสนอวิธีการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (critical discourse analysis) ที่หลากหลาย แต่กรอบการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ในงานวิจัยนี้เน้นวิธีศึกษาแบบฟูโกต์ (Foucaultian approach) ที่เน้นการตรวจสอบชุดความรู้ (episteme) และการจัดระเบียบทางวาทกรรม (order of discourse) ในวาทกรรม/

ตัวบท ทฤษฎีนี้ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) นักปรัชญา และนักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศสที่เห็นว่า ไม่มีความสัมพันธ์ทางสังคมใดที่ปราศจากเรื่องอำนาจ (il n'y a pas de relation social sans le pouvoir) แต่ขณะเดียวกัน ผู้วิจัยยอมรับว่าเทคนิคบางประการของวิธีการศึกษาของสำนักจารีตเวียนนากับแลงคาสเตอร์ (Vienna and Lancaster traditions of CDA) หรือที่นิยมเรียกกันในแบบทั่วไปว่า “วิธีศึกษาวาทกรรมในแบบประวัติศาสตร์ (discourse historical approach)” (Wodak & Meyer, 2001, p. 160-180) ได้นำมาประยุกต์ใช้ด้วย วิธีศึกษาของสำนักการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์โดยทั่วไปมักเน้นสามประเด็นสำคัญ คือ **๑. ประเด็นตัวบท (text)** ซึ่งหมายถึงลักษณะภาษา ประเภทวาทกรรม การสร้างเหตุผล และรวมถึงเครื่องมือทางวรรณศิลป์ (literary devices) **๒. ประเด็นวิถีปฏิบัติทางวาทกรรม (discursive practice)** ซึ่งหมายถึงการประกอบสร้างวาทกรรม (discursive constitution) ที่สะท้อนสถานะทางสังคมของผู้พูด (social status of the speakers) และสามารถบ่งบอกถึงการแบ่งระดับทางสังคม (social stratification) ที่มีอยู่จริง วาทกรรมในนัยนี้จึงสะท้อนโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relation) ในมิติสังคม เพราะภาษาของกลุ่มที่มีอำนาจได้ถูกแสดงผ่านเทคนิคที่หลากหลาย ในระหว่างการประกอบสร้างตัวบท เช่น สติลาการใช้ภาษา (language styles) ซึ่งรวมถึงศัพท์ (vocabularly) วากยสัมพันธ์ (syntax) การเน้นเสียง (intonation) การใช้สำนวนหรือสุภาษิต (proverb) และการเรียกชื่อ (naming strategy) ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากในการผลิตตัวบท (text production) และในการตีความหรือการบริโภคตัวบท (text consumption) นอกจากนี้ การเล่าเรื่องและรูปแบบการให้เหตุผล (reasoning) และหลักเหตุผล (argument) ล้วนมีความสำคัญในการวิเคราะห์ เพราะสะท้อนถึงความเป็นสถาบันทางสังคมของผู้พูด ยิ่งกว่านั้น หากพิจารณาในด้านการสร้างความหมายหรือการปะติดปะต่อทางโมทัศน์ การใส่บริบท (contextualization) การถอดออกจากบริบท (decontextualization) และการเปลี่ยนบริบท (recontextualization) ดังที่เกิดขึ้นจริงในระหว่างการผลิตตัวบทเป็นประเด็นที่ต้องคำนึงถึง และ **๓. ประเด็นวิถีปฏิบัติทางสังคม-วัฒนธรรม (socio-cultural practice)** ซึ่งหมายถึงเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่เป็นไปได้ทั้งหมดในการกำหนดทิศทางของวาทกรรม อาจเข้าใจในแบบกว้าง ๆ ว่าหมายถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการเกิดและการดำรงอยู่ของวาทกรรมชุดดังกล่าว เช่น ปัจจัยสังคม ปัจจัยการเมือง ปัจจัยวัฒนธรรม เป็นต้น

การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์นี้ คือ การศึกษาวิีพุดและวิีเขียนที่ถูกทำให้เป็นมาตรฐานและถูกพัฒนามาจนเป็นแบบแผน (standardised and institutionalised ways of talking and writing) ของผู้ประพันธ์ ซึ่งในที่นี้คือ วิีคิด วิีเขียน วิีใช้/สร้างเหตุผลของพระสงฆ์ทั้งสามรูป อาจกล่าวในอีกแบบ การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์เน้นวิีที่พระสงฆ์ใช้ถ้อยคำ วิีที่พวกเขาได้ให้ข้อมูล (information) และวิีที่พวกเขาสร้างการตีความ (interpretation) ดังที่ปรากฏและได้ถ่ายทอดกันอยู่ในระบบวาทกรรมเถรวาทไทย มากพอ ๆ กับสิ่งที่พวกเขามุ่งหมายในการสื่อสาร การวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้ได้สร้างอยู่บนฐานคติที่ว่า อิทธิพลของวาทกรรมนั้นไกลกว่าที่ผู้ใช้วาทกรรมสามารถเห็นได้ (the influence of the discourse itself is greater than the speakers themselves can see) ด้วยตนเอง

ทฤษฎีการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์สร้างอยู่บนสมมติฐานที่ว่า การใช้ภาษามีได้ใ้กระจำง แต่บางครั้งได้นำไปสู่การปิดบังความจริง หรือเหตุการณ์ทางสังคม (use of language could lead to mystification of social events) แต่การวิเคราะห์อย่างรอบด้านสามารถช่วยเปิดเผยกระบวนการใช้ภาษาในลักษณะที่ปิดบังความจริงดังกล่าว โครงสร้างทางภาษา (construction) ที่เราใช้บางทีได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือทางอุดมการณ์ในการปิดบังอำพรางผู้กระทำ หรือแม้แต่ซ่อนแนวคิดหรือค่านิยมอะไรบางอย่าง หนึ่งในหลักการสำคัญของทฤษฎีวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์คือ การใช้ภาษาแท้จริงคือการปฏิบัติการทางสังคม (use of language is a social practice) ที่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างทางสังคมที่สะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการใช้ภาษายังได้มีส่วนสำคัญในการช่วยรักษาและเปลี่ยนแปลงโครงสร้างนั้นในเวลาเดียวกัน เป้าหมายของทฤษฎีวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์คือการปลดปล่อยมนุษย์ออกจากกรอบทางภาษาที่มนุษย์อาจมิได้ตระหนักผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์เกี่ยวกับตนเอง (self reflexion) อย่างจริงจัง ทฤษฎีนี้จึงมิใช่แค่บรรยายและอธิบาย แต่ยังสามารถระบุมายาคติหรือวิีการหลอกลวงทางภาษา (delusion) ให้แก่มนุษย์ได้อีกด้วย (Wodak & Meyer, 2001, p. 7-10)

สำนักนี้เชื่อว่า ตัวบทมิใช่เพียงสะท้อนความคิดของผู้ประพันธ์เท่านั้น แต่ทว่ายังสะท้อนความคิดและเจตนาของกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม หรือให้ภาพโครงสร้างทางสังคมที่มีพลวัต ตัวบทมีโครงสร้างเรื่องเล่าที่สะท้อนค่านิยมโลกทัศน์ หรืออุดมการณ์ของสังคม พุโกต์สนใจประเด็นที่ว่าอำนาจได้ถูกจารึกบน

ภาษา หรือได้ถูกสะท้อนในเพศสภาพ การมองตนเองและการมองโลกได้อย่างไร แต่ทว่างานวิจัยนี้สนใจว่าอำนาจของความเป็นเถรวาทมีผลต่อวิถีคิด วิถีพูด วิถีเล่า วิถีเขียนของพระสงฆ์ไทยได้อย่างไร วิทยาศาสตร์มีอิทธิพลต่อการเทศนาของพระสงฆ์ไทยขนาดไหน พระสงฆ์ไทยมองตนเองและมองโลกอย่างไร ในช่วงบริบทประวัติศาสตร์ที่มีเงื่อนไขเช่นใดที่วาทกรรมเถรวาทไทยได้เปลี่ยนไป (โดยเทียบกับวาทกรรมเถรวาทไทย/คำสอนทางพระพุทธศาสนาไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔)

อย่างไรก็ดีจำเป็นต้องตระหนักว่า ภาษามีได้มีอำนาจ แต่ภาษาถูกใช้ในฐานะวิธี (means) ในการได้อำนาจและในการแสดงอำนาจ อำนาจในที่นี้จึงมิใช่เรื่องทหาร แต่หมายถึงเทคโนโลยีและความรู้ หรือวิถีคิด อำนาจจึงเป็นเรื่องความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาในโครงสร้างสังคม แต่สิ่งที่น่าสนใจคือ เมื่อมีอำนาจ ก็ต้องมีการต้านทาน ดังนั้นอำนาจและการต่อต้านเป็นเรื่องที่ผูกโยงซึ่งกันและกัน (power and resistance are inter-linked) ผลของการศึกษาวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์นี้ จึงบอกเป็นนัยเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจที่มีพลวัตหมุนเวียนอยู่ตลอดเวลาในสังคม และมักถูกต้านทานในเวลาเดียวกัน ดังนั้นทฤษฎีการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์นี้จึงมีเพียงเปิดเผยว่าสิ่งที่ผู้ประพันธ์เขียนสะท้อนความมุ่งหมาย โลกทัศน์ ฐานคติ อุดมการณ์หรือค่านิยมอะไรบ้าง แต่ยังมีวัตถุประสงค์ที่จะเปิดเผยลักษณะเชิงชักจูง/โน้มน้าว หรือเชิงจัดการ/บิดเบือนของการใช้วาทกรรม (persuasive or manipulative character of discursive practices) อีกด้วย (Wodak & Meyer, 2001, p. 162-180)

คุณประโยชน์ของการวิเคราะห์ในลักษณะนี้คือการเปิดเผยความย้อนแย้ง (paradoxes) ความขัดแย้งในตัวเอง (contradictions) ที่มีอยู่จริงในโครงสร้างตัวบท (text-internal structure) หรือในวาทกรรม (discourse) ดังนั้นการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ของสำนักประวัติศาสตร์นี้จึงไม่สนใจเรื่องการประเมินค่านิยมว่าอะไรผิดอะไรถูก แต่เสนอความจริงของภาษาและตัวเลือกในงานวิจัย เพื่ออธิบายว่าทำไมการตีความบางประเภทที่เกี่ยวกับวาทกรรมจึงมีความถูกต้องกว่าการตีความของประเภทอื่น ๆ ทฤษฎีนี้มองภาษาพูดและภาษาเขียนเป็นรูปแบบของวิถีปฏิบัติทางสังคม (a form of social practice) วาทกรรมจึงเป็นอีกวิธีการสื่อความเกี่ยวกับการปฏิบัติทางสังคมจากมุมมองเฉพาะแบบหนึ่ง (a discourse is a way of signifying a particular domain of social practice from a particular perspective) (Wodak & Meyer,

2001, p. 163-180)

ในอีกระดับทฤษฎีวาทกรรมเชิงวิพากษ์นี้ต้องการหารูปแบบเชิงสัญลักษณ์ของความ เป็นเจ้า (hegemonic symbolic form) ที่มีอยู่ในสังคมและเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการผลิตซ้ำในด้านอุดมการณ์ ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบของวิถีคิดหรือมุมมอง จึงมีฐานคติที่ว่าฉากทางสังคม (social setting) ฉากทางสถาบัน (institutional setting) หรือฉากสถานการณ์ (situational setting) ล้วนมีผลอย่างมากในการกำหนดทิศทางหรือรูปร่างของวาทกรรม

แนวคิดว่าด้วยความเป็นยุคสมัยใหม่ของพระพุทธศาสนา

งานวิจัยนี้ใช้แนวคิดว่าด้วยความเป็นยุคสมัยใหม่ของพระพุทธศาสนาที่เสนอโดยเดวิด แม็กมาฮาน (David McMahan) แม็กมาฮานได้สำรวจงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาจำนวนมากและเห็นว่า ในช่วงหลายศตวรรษที่ผ่านมา กระบวนการทำให้เป็นตะวันตก (westernization) และกระบวนการปรับเปลี่ยนให้ทันสมัย (modernization) ได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็นยุคสมัยใหม่ของพระพุทธศาสนา (Buddhist modernism) ซึ่งในกรณีนี้หมายถึงรูปแบบต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา เช่น การพยายามกลับไปหาคำสอนดั้งเดิมในพระพุทธศาสนา เช่น การฟื้นฟูเรื่องวิปัสสนา การตีความพระธรรมในรูปแบบใหม่ (reinterpretation) หรือการเปลี่ยนบริบทคำสอนทางศาสนา (recontextualization) รวมทั้งการตัดทอนเรื่องตำนานหรือปกรณัมออกจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา (demythologization of Buddhist doctrines) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อความรู้พุทธต้องปะทะกับญาณวิทยาของยุคสมัยใหม่ เช่น วิทยาศาสตร์ เจอนโซเหล้านี้ได้นำไปสู่การฟื้นฟู หรือแม้แต่การปฏิรูปคำสอนทางพระพุทธศาสนาในที่สุด (McMahan, 2008, p. 5) แนวคิดของแม็กมาฮานนี้จึงสอดคล้องกับข้อมูลที่เจอในตัวอย่างของวาทกรรม ดังที่พบในงานวรรณกรรมเถรวาทในรอบ ๒๐๐ ปีที่ผ่านมาว่า วาทกรรมเถรวาทไทยได้พัฒนาขึ้นทั้งในด้านเนื้อหา สติลา และญาณวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์นักปฏิรูปรับวิถีคิดแบบวิทยาการสมัยใหม่ในการเทศนาสั่งสอน ในการตีความพระธรรม และในการผลิตคำสอนทางพระพุทธศาสนา หรืองานวรรณกรรมพุทธ

๓. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า วาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทยเป็นสหาวาทกรรม (interdiscourse) หรือประกอบสร้างจากหลายวาทกรรม แต่มี “วาทกรรมเถรวาทไทย” ในฐานะวาทกรรมหลัก (dominant discourse) ที่กำหนดวิธีตีความทฤษฎีวิเคราะห์จนถึงระดับโน้ตทัศน์เบื้องล่าง เช่น ฐานคติทางญาณวิทยา

อัตลักษณ์ (identity) ของวาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทยที่พบในการวิจัยครั้งนี้ คือ ๑. การใช้ไตรสิกขาในฐานะอุดมการณ์ที่สะท้อนวิถีคิดทางจริยศาสตร์เถรวาท ๒. การใช้วิธีเล่าในแบบเถรวาท (Theravada narrative style) ซึ่งในที่นี้หมายถึง การเล่าทุกครั้งต้องมีวัตถุประสงค์เชิงเทศนาสั่งสอนที่วนเวียนอยู่กับแก่นเรื่อง (theme) ที่ต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องความดีหรือเรื่องพุทธจริยศาสตร์ในมิติต่างๆ เช่น การนิยามความดี การแบ่งระดับความดี (ไตรสิกขา) และการยกตัวอย่างหรืออุทาหรณ์เพื่ออธิบายเป้าหมาย ผล หรือลักษณะ/วิธีทำความดี ดังที่ยอมรับกันทั่วไปในคัมภีร์เถรวาท ทั้งนี้เพราะเถรวาทจะไม่เทศนาเรื่องอื่นที่ห่างไกลจากแนวคิดเรื่องความดี

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยพบว่า วิธีการให้/สร้างเหตุผล วิธีเลือกคำ และโครงเรื่องในตัวบทของพระสงฆ์ทั้งสามรูปมีความแตกต่างกันในด้านรายละเอียด อันเนื่องจากมุมมอง (point of view) ของพระสงฆ์แต่ละรูปที่มีประสบการณ์ชีวิตและวัยที่แตกต่างกัน แต่ทุกตัวบทสะท้อนการใช้โครงสร้างทางความคิดในแบบเดียวกัน นั่นคือการมองโลกผ่านไตรสิกขา (หรือการแบ่งความดีออกเป็นสามระดับ คือ สติ สมาธิ ปัญญา) โดยเฉพาะในการเปรียบเทียบความดีแบบไตรสิกขากับความดีแบบสิทธิมนุษยชนของโลกตะวันตก ตัวบทสะท้อนการถูกครอบงำด้วยวาทกรรมเถรวาทไทย เช่น การใช้พุทธวจนะ หรือการใช้คำศัพท์บาลี และรวมถึงการใช้ฐานคติทางพุทธญาณวิทยาและพุทธอภิปรัชญาที่ต้องเข้าใจผ่านโลกทัศน์ของเถรวาทไทยเท่านั้น งานวิจัยจึงได้ต่อยอดแนวคิดสำคัญของทฤษฎีการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ที่ว่า ฐานคติ อุดมการณ์ หรือวิถีคิดที่ตั้งสะท้อนอยู่ในวาทกรรมได้มีผลต่อผู้ใช้ภาษา เช่น วิธีการพูด วิธีการเล่าเรื่อง ความเข้าใจเกี่ยวกับความดีที่สร้างอยู่บนการแบ่งระหว่างขาวกับดำ หรือระหว่างปัญญากับอวิชชา โดยต้องพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ ในด้านแรงจูงใจ หรือเจตนาของบุคคล โครงสร้าง

ทางความคิดในทำนองนี้จึงเป็นทั้งเอกลักษณ์และสิ่งที่ปิดกั้นวิถีคิดในรูปแบบอื่น ๆ ได้อีกด้วย

นอกจากนั้นงานวิจัยสนับสนุนแนวคิดของวาทกรรมที่เห็นว่าแท้จริงแล้ววาทกรรมเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ และวาทกรรมเป็นระบบเปิดและพร้อมที่จะผสมผสานหรือถูกใช้ในการสร้างความรู้และความจริงใหม่ ๆ ตรงจุดนี้เราเห็นวาทกรรมเถรวาทไทยได้ถูกใช้ร่วมกับความรู้เชิงวาทกรรม (discursive knowledge) ของสาขาวิชาต่าง ๆ จำนวนมาก ดังที่ปรากฏในตัวบท แต่ร่องรอยที่แยกวาทกรรมเถรวาทไทยออกจากวาทกรรมชุดต่าง ๆ จะเห็นได้จริง ก็ต่อเมื่อเราต้องสังเกตและตรวจสอบอย่างละเอียด

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า แม้ว่าเนื้อหาที่ปรากฏในคำเทศนาสั่งสอนหรือในตัวบทของวรรณกรรมเถรวาทไทยได้แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่เปลี่ยนคือแนวคิดพุทธปัญญาและโครงสร้างไตรสิกขา การเล่าในทำนองนี้จึงถูกนิยามในที่นี่ว่า “วิธีแบบเถรวาท” เพราะจารีตเถรวาทสนใจแต่เรื่องความดี วิธีทำความดี และเหตุผลทำไมมนุษย์ควรต้องทำความดี เป็นต้น วรรณกรรมเถรวาททั้งหมดถูกผลิตออกมาในทำนองนี้ตลอดระยะเวลาสองพันกว่าปีแห่งประวัติศาสตร์ แม้ว่าวรรณกรรมเถรวาทในบางยุคได้แสดงในรูปบทกวี วรรณกรรมเถรวาทบางชิ้นอาจระบุความรู้ในเรื่องอื่น ๆ บ้าง เช่น จักรวาลวิทยา อาหาร ยา ความรู้เรื่องแพทย์ เป็นต้น แต่เรื่องเล่าเหล่านั้นเป็นเพียงประเด็นปลีกย่อย เพราะเป้าหมายหลักที่แท้จริงของวรรณกรรมเถรวาท คือ การเทศนาสั่งสอนมนุษย์ในเรื่องการทำความดี โดยมีฐานคติว่า นิพพานหรือวิมุตติเป็นเป้าหมายและเป็นเรื่องจริง แต่มนุษย์ยังมีอวิชชา วิธีบรรลุการพ้นทุกข์ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น

นอกจากนั้นพบว่าตัวบท (text) ที่ใช้ในการวิจัยนี้พบว่าได้ถูกสร้างขึ้นจากสหบท (intertextuality) หรือสหวาทกรรม (interdiscursivity) จำนวนมากเพื่อผลทางความหมาย การที่ผู้ประพันธ์ใช้หลายวาทกรรมภายใต้โครงเรื่องที่ตนสร้างสรรค์ขึ้นโดยเล่าเรื่องด้วยโทนเสียงจากมุมมองของตนเอง จึงได้ส่งผลให้วาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทยแต่ละรูปมีความแตกต่างกันในระดับของรายละเอียดปลีกย่อย เช่น โครงเรื่อง กลวิธีทางโวหาร กลวิธีทางคำศัพท์ ฯลฯ แต่ทว่ายังเหมือนกันในด้านโครงสร้างทางความคิดบางอย่าง เช่น วิธีพิจารณาระดับของความดี (ไตรสิกขา) ทุกตัวบทสะท้อนอุดมการณ์ของสถาบันสงฆ์ เช่น พุทธปัญญาเป็นเรื่องจริง วิธีพิจารณา

ความดีในทำนองอื่นมิได้นำไปสู่การหลุดพ้น ทุกตัวบทสร้างอยู่บนฐานคติร่วมกันที่ว่า มนุษย์มีอวิชา ไตรสิกขาเป็นเรื่องจริง มนุษย์ควรพัฒนาตนเองจนบรรลุวิมุตติ หรืออิสรภาพทางปัญญาที่ปลอดจากมายาคติ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาในด้านลักษณะเด่นของตัวบทของพระสงฆ์ทั้งสามรูป ตัวบทของ พุทธทาสภิกขุและของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) เน้นเรื่องความแตกต่างระหว่างคำสอนทางพระพุทธศาสนากับแนวคิดสิทธิมนุษยชน โดยเห็นว่าพระพุทธศาสนามีใช้ภาษาสิทธิ แต่ใช้ภาษาหน้าที่ แต่ทั้งสองปราชญ์เถรวาทดังกล่าว ยอมรับว่าทั้งสองระบบคิดนั้นเป็นเรื่องความดี หรือเรื่องจริยศาสตร์ (วิธีพิจารณาความดี) และได้ว่าแนวคิดสิทธิมนุษยชนมิใช่กฎธรรมชาติและสะท้อนความดีในระดับพื้นฐานที่อาจพอเทียบเท่ากับศีลในคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่นั่นก็มิใช่ความดีในระดับสูงหรือปัญญา ในขณะที่ตัวบทของพระมหาภูมิจัย วชิรเมธีเน้นความใกล้เคียงกันระหว่างคำสอนทางพระพุทธศาสนากับแนวคิดสิทธิมนุษยชน ในแนวคิดที่ว่าด้วยศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์และหลักการพื้นฐาน (ความเสมอภาค เสรีภาพ ภารดรภาพ) อย่างไรก็ตามในการวิเคราะห์ขั้นสุดท้าย พระมหาภูมิจัยฯ เห็นว่า สิทธิมนุษยชนยังขาดปัญญาระดับสูง (หรือสัมมาปัญญาในระดับของการละกิเลส) ตรงจุดนี้ต่างสะท้อนว่าไตรสิกขาหรือโครงสร้างวิธีพิจารณาความดีของเถรวาทยังเป็นอุดมการณ์ที่ปรากฏในตัวบท อาจกล่าวในอีกแบบว่า โครงสร้างทางจริยศาสตร์หลักที่ถูกใช้และแพร่กระจายในตัวบทคือ ไตรสิกขา

ในด้านรูปแบบของการเล่า ตัวบททั้งสามใช้วิธีเล่าในแบบเถรวาทที่มีโครงสร้างของความตรงข้ามแบบทวิ (binary opposition) ที่มีกวนเวียนอยู่กับเรื่องปัญญากับอวิชาในฐานะแรงจูงใจ (motivation) ของมนุษย์ที่ถูกใช้เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์และตัดสินปรากฏการณ์ทางสังคมอื่น ๆ โดยเล่าผ่านมุมมองของผู้เล่า (โดยไม่สนใจวิธีคิดในแบบทฤษฎีสังคมอื่น ๆ)

ในด้านความหมาย สิทธิมนุษยชนถูกสื่อในฐานะภาพตัวแทนของรูปแบบหนึ่งของอัตตา หรือความเห็นแก่ตัว หรืออวิชา อันเนื่องมาจากแนวคิดเรื่องการอ้างสิทธิและการเรียกร้องสิทธิ ในขณะที่คำสอนทางพระพุทธศาสนาถูกสื่อออกมาว่าเปรียบเสมือนปัญญา ซึ่งเป็นความดีในระดับที่สูงกว่าการรักษาสิทธิและ

การไม่ละเมิดเสรีภาพตั้งในแนวคิดสิทธิมนุษยชน แนวคิดเรื่องปัญญาในไตรสิกขา จึงถูกใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินระดับของการทำความดีในแบบเถรวาทที่บรรดานักสิทธิมนุษยชนก็อาจไม่ค่อยเข้าใจเท่าไรนัก เพราะเป็นเรื่องคนละวัฒนธรรม

ในด้านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ งานวิจัยนี้พบว่า คำว่า “สิทธิมนุษยชน” เป็นคำที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นใหม่ หรือเพิ่งปรากฏขึ้นในภาษาหรือวาทกรรมการเมืองไทย (Thai political discourse) หลังจากที่ปัญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ (UN Universal Declaration of Human Rights) ได้ถูกประกาศรับรองในปี ค.ศ. ๑๙๔๘ คำว่า “เสรีภาพ” และ “อิสราภาพ” มีมาก่อนคำว่า “สิทธิมนุษยชน” แม้กระนั้น คำว่า “เสรีภาพ” ก็ยังเป็นคำที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในยุครัชกาลที่ ๖ อย่างไรก็ดี คำว่า “สิทธิมนุษยชน” นี้ถูกสร้างจากคำบาลีและสันสกฤตถึงสามคำ คือ สิทธิ + มนุษย์ + ชน

วาทกรรมและกระแสแห่งการเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพในยุคทศวรรษที่ ๑๙๕๐ และ ๑๙๖๐ ซึ่งเป็นยุคแห่งการปลดปล่อยอาณานิคม (decolonization) การเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตยและการส่งเสริมวาทกรรมสิทธิมนุษยชนของสหรัฐอเมริกา และประเทศพันธมิตร ปรากฏการณ์เหล่านี้ได้มีผลต่อจินตนาการของคนไทยในด้านการเมือง สถาบันสงฆ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยจึงต้องรับเอาอิทธิพลทางความคิดดังกล่าวไว้ด้วย กระแสการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่มาพร้อมกับวาทกรรมเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพชุดดังกล่าวจึงได้ส่งผลให้สถาบันสงฆ์ต้องรับสำนวนภาษาเสรีนิยมที่เข้ามาในวิถีคิดของคนไทย โดยเฉพาะการประดิษฐ์คำว่า “ธรรมาธิปไตย” “อัมมิกังคานิยม” หรือแม้แต่การนำคำศัพท์สำคัญของอุดมการณ์เสรีนิยม เช่น “เสรีภาพ” และ “อิสราภาพ” มาใช้ในวาทกรรมทางศาสนา แต่เมื่อคำศัพท์ดังกล่าวเข้ามาในวาทกรรมศาสนาหรือวาทกรรมของสถาบันสงฆ์ไทย คำว่า “เสรีภาพ” และ “อิสราภาพ” ดังกล่าวกลับถูกเปลี่ยนบริบท (recontextualization) หรือทำให้เป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามกับอุดมการณ์เสรีนิยมและทุนนิยมที่กำลังเบ่งบานในสังคมไทยในยุคสงครามเย็น ดังในตัวอย่างที่ชัดเจน เช่น “อิสราภาพเหนือปัจจัย” “อิสราภาพทางปัญญา” หรือ “การศึกษาเพื่ออิสราภาพ” ที่มักพบในงานวรรณกรรมของปราชญ์เถรวาททั้งสองรูป เป็นต้น อิสราภาพในที่นี้ จึงมิใช่เรื่องการทำตามใจตนเอง (free will) ดังที่พบในโลกตะวันตก หรือในขบวนการบัพผาชน (อิปปี) แต่ทว่าเป็นแนวคิดเรื่องวิมุตติ ที่เป็นอีกคำบาลี

ที่ใช้แทนมันที่ศัพท์เรื่องนิพพาน อิสรภาพในลักษณะนี้จึงไม่ใช่เรื่องอิสระจากการแทรกแซง หรือการทำตามใจตนเองในความหมายของโลกตะวันตก แต่เป็นเรื่องการปล่อยวางอันเนื่องจากการตระหนักในความจริงที่ว่า มนุษย์ควบคุมอะไรไม่ได้ (เพราะโลกเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ดังนั้น มนุษย์จึงควรทำจิตให้ว่าง อย่าปรุงแต่ง อย่าดิ้นรนไขว่คว้าจนเกินเหตุ แต่ทว่ามนุษย์ควรพากเพียรในการทำความดีเพื่อตนเอง และสังคม เสรีภาพ/อิสรภาพทางปัญญาในความหมายพุทธคือการที่ไม่ต้องติดอยู่ในวิถีคิดของอุดมการณ์ (มีว่าเสรีนิยมหรือสังคมนิยม) หรือค่านิยมใด ดังนั้น วิมุตติ หรืออิสรภาพทางความคิด หรือเสรีภาพทางปัญญาในที่นี้จึงถูกใช้สลับกันและเป็นอีกชื่อของนิพพาน (เย็น) ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

การเลือกใช้คำว่า “เสรีภาพ” และ “อิสรภาพ” (ซึ่งเป็นคำประดิษฐ์ใหม่ในยุคหนึ่ง แต่คำว่า “อิสระ” มีใช้มาช้านานเพราะเป็นคำบาลีในพระไตรปิฎก) จึงบอกเป็นนัยว่าปราชญ์เถรวาทได้พยายามหาคำที่ทันสมัยเพื่อเข้าถึงจินตนาการของผู้คนร่วมสมัย แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ได้สะท้อนโครงสร้างทางสังคม โดยเฉพาะข้อเท็จจริงที่ว่า ความนิยมในเสรีนิยมได้เพิ่มขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และได้มีผลถึงขนาดที่ทำให้พระภิกษุสงฆ์ต้องเลือกคำที่มีต้นกำเนิดในบริบทเสรีนิยมของโลกตะวันตก แต่ทว่าทั้งสองคำนี้เพิ่งถูกประดิษฐ์ขึ้นใหม่หรือเพิ่งปรากฏขึ้นมาในสารบบคำศัพท์ไทย น่าสังเกตว่า คำว่า อิสรภาพ หรือเสรีภาพถูกแปลมาจากคำ “freedom” และ “liberty” ในภาษาอังกฤษ ในช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ตรงจุดนี้อาจกล่าวได้ว่า จาริตเถรวาทได้อยู่ภายใต้อิทธิพลทางภาษาของอุดมการณ์เสรีนิยมที่กำลังครอบงำโลก และยังมีส่วนในการสนับสนุนแนวคิดทุนนิยมและบริโภคนิยม ความย้อนแย้งที่อาจปรากฏในที่นี้คือ ทั้งพุทธทาสภิกขุและสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้เห็นว่าอุดมการณ์เหล่านี้เป็นภัยต่อสังคมพุทธ หรืออาจกล่าวอีกนัยได้ว่า เถรวาทในตอนนี้อยู่ใต้อำนาจทางญาณวิทยาของทั้งวิทยาศาสตร์และภาษาเสรีนิยมโดยปริยาย ทั้งที่คำที่สามารถใช้แทนคำว่า “วิมุตติ” มีจำนวนมากในภาษาไทย แต่ทำไม คำว่า “อิสรภาพ” และ “เสรีภาพ” จึงต้องถูกเลือกใช้เพื่อหมายถึงแนวคิดเรื่องวิมุตติในช่วงเวลานั้น จากยุคหนึ่ง คำว่า “เสรีภาพทางปัญญา” หรือ “ปัญญาเสรี” ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ประดิษฐ์ขึ้น โดยเห็นว่าการมีปัญญาเท่ากับการมีเสรีภาพ นั่นเป็นคำที่มีความหมายในแบบเถรวาท

อีกตัวอย่างที่น่าสนใจของสหบท (intertextuality) คือ ประโยคที่พุทธทาสภิกขุได้กล่าวในต้นบทว่า “คนสมัยนี้เรียกห้องแต่สิทธิ” จึงบ่งบอกถึงความเป่งบานของอุดมการณ์เสรีนิยมในสังคมไทย หรือการพรรณนาในต้นบทของพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับคุณยายขี้เหนียวที่ต้องยอมเสียเงินซื้อตู้เย็นและโทรทัศน์จึงสะท้อนถึงการครอบงำสังคมไทยของลัทธิวัตถุนิยมหรือบริโภคนิยมอย่างสมบูรณ์เรียบร้อยแล้วในช่วงยุคสงครามเย็น หรือการที่พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงมนุษย์คนแรกที่เหยียบดวงจันทร์ในต้นบทต่างสะท้อนถึงการทะยานขึ้นสูงสุดสูงสุดของสหรัฐอเมริกาในด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม หรืออาจเรียกช่วงเวลานี้ว่ายุค “จักรวรรดินิยมใหม่” หรือสันติภาพอเมริกา (Pax Americana) ที่สหรัฐฯ เริ่มทำตัวเป็นตำรวจโลก ดังสะท้อนในวิกฤตคลองสุเอซ และการขับเคี่ยวแข่งขันกับสหภาพโซเวียตในทางภูมิรัฐศาสตร์โลก สิ่งที่พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงในต้นบทจึงบ่งบอกถึงบริบททางประวัติศาสตร์ นั่นคือความหมายโดยนัย (implicature) ของยุคสงครามเย็น (Cold War) และนัยทางภูมิรัฐศาสตร์โลก (geopolitical significance)

หากพิจารณาในด้านทางญาณวิทยาของต้นบท ต้นบททั้งหมดใช้วาทกรรมวิทยาศาสตร์ที่ไม่ยอมรับจักรวาลวิทยาในแบบไตรภูมิพระร่วง และไม่มีภววิทยาที่เกินกว่าวิสัยมนุษย์ในนิยามของยุคสมัยใหม่ เพราะไม่มีเรื่องยักษ์ มาร อสุรกาย เทวดาที่สามารถสนทนากับผู้คนในช่วงกลางวันหรือกลางคืน ต้นบทเหล่านี้ไม่ประกาศความเหนือกว่าของคำสอนทางพระพุทธศาสนาในประเด็นวิชา ๘ หรืออภิญา ๖ ดังที่เจอในทีฆนิกาย แต่จำกัดเนื้อหาของตนอยู่แต่ในเรื่องความดี และการแบ่งระดับความดีหรือไตรสิกขา และไม่จำเป็นต้องอธิบายอย่างยืดยาวเกี่ยวกับมรรคผล นิพพานในแบบพระไตรปิฎก แต่ปล่อยให้คนอ่านใช้สามัญสำนึกของตนในการเลือกที่จะเชื่อหรือไม่เชื่อ

การที่ผู้อ่านหน้าใหม่จะเข้าใจความหมายของคำว่า “อิสรภาพ” และ “เสรีภาพ” ในแบบพุทธทาสภิกขุหรือสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ผู้อ่านต้องเข้าใจบริบท (context) ต่าง ๆ ที่ได้มีอิทธิพลต่อต้นบทและมุมมองของพุทธทาสภิกขุ เช่น บริบทประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา บริบทสังคม บริบททางวรรณกรรม บริบทภูมิรัฐศาสตร์โลก และบริบทการเมือง เป็นต้น เพราะคำศัพท์ภาษาไทยจำนวนมากต้องถูกตีความแบบเดรวาท อิสรภาพในงานวรรณกรรมพุทธจึงมิใช่อิสรภาพในแบบวาทกรรมการเมือง เช่น การประกาศอิสรภาพ หรือการได้เอกราช แต่เป็นอิสรภาพ

ทางภูมิปัญญา (แม้อาจถูกกดดันในทางกายภาพ) ดั้งเดิมว่าหากพิจารณาบริบทประวัติศาสตร์สังคม คนไทยในยุคนี้มิได้มองพระพุทธศาสนาในแบบเดิม และไม่ได้มองตนเองในแบบเดิม คนไทยเริ่มมองตนเองว่าเป็นอิสระหรือเป็นปัจเจกบุคคล (agency) มากขึ้นกว่าในอดีต หากพิจารณาในบริบทวรรณกรรม วรรณกรรมเถรวาทนั้นมีพัฒนาการและมีลักษณะเฉพาะตัว แม้ว่าวนเวียนกับเรื่องความดี ดั้งเดิมว่าวรรณกรรมเถรวาทไทยได้เปลี่ยนแปลงจากรูปแบบเดิมนับจากยุครัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

หากพิจารณาบริบทประวัติศาสตร์ที่กว้างขึ้น การเข้ามาของวิถีคิดทางวิทยาศาสตร์ได้ทำให้พระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนา หรือเทศนาสั่งสอนประชาชน จำต้องปรับลดเรื่องราวปกรณัมที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนาลงเพื่อความเหมาะสม และสอดใส่เนื้อเรื่อง และคำศัพท์หรือสำนวนร่วมสมัย เพื่อสะท้อนความทันสมัย หรือการตรงประเด็นของคำสอนทางศาสนา (ที่อายุกว่าสองพันห้าร้อยปี) หรือแม้แต่สร้างความหมายในระดับตัวบท โดยการแทรกสหพท (intertextuality) เข้าไปในตัวบท เช่นการอ้างอิงจากต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์โลก การใช้คำที่สะท้อนวิถีคิดแบบสังคมวิทยาตะวันตก การอ้างปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในฉากสังคมที่ห่างไกล เป็นต้น

ตรงจุดนี้ว่าททกรรมจึงบ่งบอกเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่ได้กระทำต่อภาษา คำว่า “เสรีภาพ” และ “อิสริภาพ” จึงเดินทางออกจากแก่นเรื่องความเย็น (นิพพาน) แต่มุ่งไปสู่พรมแดนทางประสบการณ์ใหม่ที่ผู้คนเริ่มรู้จัก คงเหมือนกับสิ่งที่มีเชล ฟูโกต์ได้กล่าวไว้ว่า เราเพิ่งตระหนักกว่าเราเป็นมนุษย์เมื่อไม่นานมานี้ เพราะก่อนหน้านี้ ระเบียบแบบแผนในวิถีคิด หรือจารีตทางประวัติศาสตร์ไม่อนุญาตให้เราคิดได้

งานนิพนธ์ในประเด็นสิทธิมนุษยชนของพระภิกษุสงฆ์ทั้งสามรูปมีความต่างกัน ในด้านสัดส่วนของการใช้ภาษาบาลี การใช้คำและความหมาย (word and meaning) โครงเรื่อง (plot) หรือเทคนิควิธี/กลวิธีที่ใช้ในการสร้างเอกลักษณ์ (identity) ดังที่ปรากฏในตัวบทหรือในวาทกรรมของตน แต่ทั้งหมดสะท้อนวิถีคิดแบบพุทธเถรวาท โดยเฉพาะวิถีคิดทางจริยศาสตร์พุทธที่เหมือนกัน ดังที่พบในจารีตเถรวาท ดังดูจากการใช้คำที่เกี่ยวข้องกับความดี ความเลวที่ดึงมาจากพระบาลี ในด้านอุดมการณ์ในตัวบท เมื่อพิจารณาลงในรายละเอียด ตัวบท (text) สามารถบ่งบอกถึงค่านิยม โครงสร้างอำนาจทางสังคม เนื่องจากตัวบทมีข้อความและนัยจำนวนมากที่สะท้อนได้ถึง

ความเป็นสถาบันทางสังคม (social institution) ของผู้ประพันธ์ ตลอดจนบทบาทและฐานะทางสถาบันของตนเองที่กำลังลดลงในสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงหรือกำลังถูกท้าทายจากโลกาภิวัตน์

แม้ว่าการเทศนาสั่งสอนได้ถูกปรับเปลี่ยนให้ทันสมัยในรูปแบบการให้เหตุผล (argument) หรือการอธิบายที่มีความเป็นเหตุเป็นผลอย่างดี แต่การใช้โครงสร้างจริยศาสตร์พุทธยังคงอยู่ กลวิธีทางความคิด/การวิเคราะห์ที่สำคัญและโดดเด่นที่ผู้วิจัยได้เจอในตัวบท คือ การที่ผู้ประพันธ์ (ซึ่งในที่นี้เป็นพระภิกษุสงฆ์) มักนิยมตีความเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (historical events) ไปในเรื่องของแรงจูงใจ (motivations) เช่น ความเห็นแก่ตัว ความโลภ อวิชชา การเอาตนเป็นศูนย์กลาง อคติ ซึ่งเป็นวิธีคิดแบบพุทธ แรงจูงใจเหล่านั้นมักถูกสะท้อนอยู่ในคำ (words) ต่าง ๆ เช่น การแข่งขัน การเบียดเบียน การบีบคั้น เป็นต้น แรงจูงใจหรือพฤติกรรมดังกล่าวถือว่าเป็นเรื่องอวิชชา ในขณะที่นักประวัติศาสตร์ในโลกตะวันตกมักพิจารณาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวในเรื่องความสัมพันธ์ในแบบเหตุและผล (causation) มากกว่าเรื่องแรงจูงใจ (motivations) ตรงจุดนี้ การใช้เกณฑ์ทางญาณวิทยาพุทธ (Buddhist epistemology) เช่น การมองทุกอย่างเป็นเรื่องอวิชชากับปัญญา หรือความรู้และความไม่รู้ตามความเป็นจริงในลักษณะนี้จึงเป็นคุณลักษณะ (characteristics) หรือหัวใจของกลวิธีวิเคราะห์ของจารีตเถรวาท นอกเหนือจากการใช้กลวิธีทางภาษาอื่น ๆ ในตัวบท

นอกจากนั้น เมื่อพิจารณาในด้านพัฒนาการทางภาษาดังปรากฏในตัวบทงานนิพนธ์ทั้งสามชิ้นจึงสามารถวิเคราะห์ได้ว่าเป็นการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ที่มีอยู่ในสถาบันสงฆ์ในยุคสงครามเย็น (Cold War) ที่วนเวียนอยู่กับแก่นเรื่อง (theme) ที่มักเกี่ยวกับการต่อต้านลัทธิบริโภคนิยม วัตถุนิยม และทุนนิยมหรือกังวลใจเกี่ยวกับอวิชชาที่มีอยู่ในเสรีนิยม และในการนำมาปฏิบัติใช้จริงของอุดมคติสังคมนิยม เพราะก่อนหน้านี้สถาบันสงฆ์ไทยให้ความสำคัญในประเด็นอื่น ๆ เช่น การโต้กับไสยศาสตร์ การโต้กับแนวคิดพรหมณ์-ฮินดูที่ถูกแทรกสอดในพิธีกรรมพุทธ รวมถึงการวิจารณ์แนวคิดและค่านิยมต่าง ๆ ของโลกตะวันตก แต่ยุคสงครามเย็นเป็นช่วงที่สังคมไทยนอกจากรู้สึกถึงการแข่งขันระหว่างมหาอำนาจ เช่น สหรัฐอเมริกากับสหภาพโซเวียต การแข่งขันทางค่านิยมและอุดมการณ์ระหว่างค่ายเสรีนิยมกับค่ายคอมมิวนิสต์

ที่เกิดขึ้นในประเทศเพื่อนบ้าน แต่สังคมไทยยังต้องเผชิญการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองอย่างรุนแรง มุมมองหรืออุดมการณ์ในทำนองเดียวกัน (เช่น การได้ภูมิปัญญาตะวันตก) จึงสามารถพบได้ในงานวรรณกรรมชิ้นอื่น ๆ ที่เคยถูกผลิตขึ้นมาก่อนหน้านั้นของปราชญ์เถรวาท โดยเฉพาะงานของพุทธทาสภิกขุและสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) เป็นต้น เพื่อบ่งบอกถึงจุดยืนของเถรวาทไทย และสะท้อนการปะทะและการบูรณาการทางญาณวิทยา

ด้วยเหตุนี้ ตัวบท (text) จึงมีเพียงบอกสารของผู้ประพันธ์ถึงผู้อ่านในแบบโปร่งใส แต่ยังจัดการความหมายในแบบแยบยลโดยใช้สหบท (intertextuality) และสอดแทรกอุดมการณ์เถรวาทไว้อย่าง ดังในสำนวน เช่น “รู้ธรรมะ” “มองโลกตามความเป็นจริง” “เห็นความจริงตามที่มันเป็นจริง” “มองความจริงอย่างถูกต้องถ่องแท้” “เจาะทะลวงความจริงของโลกและชีวิตอย่างตรงไปตรงมา” เป็นต้น สำนวนเหล่านี้มีต้นกำเนิดในพระไตรปิฎก

อุดมการณ์ทางสังคมเด่น ๆ ที่พบในตัวบทคือ การพัฒนามนุษย์แบบเถรวาท หรือ การศึกษาแบบเถรวาท นั่นคือ “ไตรสิกขา” ดังสะท้อนในสำนวนประชดประชันระบบการศึกษาในยุคปัจจุบัน เช่น

“การศึกษาชนิดที่กำลังอยู่ในโลกนี้เป็นการศึกษาชนิดสุนัขหางด้วน” โดยพุทธทาสภิกขุ

“เราต้องอาศัยการพัฒนามนุษย์ที่เรียกว่าการศึกษา (ไตรสิกขา)” โดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)

“เพราะด้วยระบบการศึกษาอย่างที่โลกมีอยู่ทุกวันนี้ มันทำให้มนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจชั้นดี แต่ไม่สามารถทำให้เขาเป็นมนุษย์ที่ดีขึ้นมาได้” โดยพระมหาจุฬาลงกรณ วชิรเมธี

วาทกรรมเถรวาทไทยในฐานะวาทกรรมเด่น (dominant discourse) ในตัวบทสามารถสะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หลังจากที่สังคมไทยรับวาทกรรมวิทยาศาสตร์ อำนาจในการอธิบายโลกและจักรวาลในแบบเถรวาทได้หมดบทบาทลง แต่การอธิบายชีวิตด้วยกฎแห่งกรรมและพระธรรมกลับถูกจัดระบบโดยบูรณาการกับ

วาทกรรมสมัยใหม่ได้อย่างลงตัว เมื่อบทบาทของสถาบันสงฆ์ลดลง อำนาจของสถาบันสงฆ์ต่างได้ลดลงตามไปด้วย แต่ขณะเดียวกันอำนาจของมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้น ความเป็นสถาบันทางสังคม (social institution) และโครงสร้างทางสังคม (social structure) ที่กำหนดฐานะและตำแหน่งทั้งของสถาบันสงฆ์และสถาบันอื่น ๆ ตามความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ/ความรู้ (power/knowledge) ผ่านวาทกรรม จึงเปลี่ยนแปลง หรือมีพลวัต

ในบริบทสงครามเย็นนี้ พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ที่มีหน้าที่หลักทางสังคมในการเทศนาสั่งสอน จึงจำเป็นต้องรักษาบทบาทหน้าที่ อำนาจทางความรู้ของจารีตเถรวาทของตน แต่เมื่อพิจารณาบริบทโครงสร้างทางสังคม ญาณวิทยา และวัฒนธรรมที่กำลังเปลี่ยนไปในยุคสงครามเย็น พระสงฆ์พัฒนาจิตสำนึกทางสังคมว่า หากปล่อยเช่นนี้ สังคมไทยคงจะถดถอยลง วิธีคิดเรื่องความดีในแบบพระพุทธเจ้าก็อาจจะหมดไปจากสังคมไทย ปัญหาสังคมไทยก็จะขยายเพราะวิธีการวิเคราะห์ในแบบพุทธมิได้นำมาใช้ในการคิดวิเคราะห์ในแบบจริงจัง ปัญหาของบุคคลจะกลายเป็นปัญหาสังคม และปัญหาสังคมก็จะกลายเป็นปัญหาของวัดและพระสงฆ์เอง ดังสะท้อนในเรื่องบทบาทที่ลดลงไปของพระสงฆ์ในชีวิตสังคมไทยปัจจุบัน เนื่องจากคนสนใจแต่เรื่องวัตถุ เพราะการศึกษาสมัยใหม่ไม่เน้นการพัฒนาคนในแบบดั้งเดิมตามหลักไตรสิกขา แต่เน้นการแข่งขันเพื่อความเป็นเลิศในทางวิชาการที่เกี่ยวพันกับการพัฒนาวัตถุ แต่ไม่เน้นเรื่องการพัฒนาจิตใจ

ดังที่พุทธทาสภิกขุได้กล่าวในทศวรรษที่ ๘๐ ว่าการศึกษาในโลกปัจจุบันเป็นการศึกษาสุนัขทางด้วน เป็นขนวนนำไปสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชน เพราะไม่ใช่การศึกษาที่แท้จริง มันเป็นการศึกษาที่มีแต่ความฉลาดเพื่อเห็นแก่ตัว (Phutthath phikkhu, 2013, p 427-428) หรือการที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายในลักษณะโต้ตอบทัศนคติของผู้คนในสังคมไทยว่า สิทธินั้นหากเราใช้ไม่เป็นหรือมีท่าที่ไม่ถูกต้อง ก็อาจกลายเป็นว่าอารยธรรมก็จะมาจบลงแค่เรื่องสิทธิมนุษยชนที่ใช้เป็นข้ออ้างแล้วกลายเป็นเครื่องแบ่งแยกเกียดงอนและแก่งแย่งกัน...สิทธิมนุษยชนเท่าที่เป็นมานี้ เรามักมองในแง่ของการระวังปกป้องตัวเอง ที่จะไม่ให้ผู้อื่นมาละเมิดทำแต่ในแง่การพิทักษ์สิทธิ และเรียกร้องสิทธิ เป็นต้น จึงมีลักษณะเป็นจริยธรรมเชิงลบ ซึ่งจะต้องระวัง คือจะต้องมีการพัฒนาให้เป็นจริยธรรมเชิงบวก เพื่อให้เป็นจริยธรรมเชิงสร้างสรรค์ให้ได้ (Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto), 2003, p. 18-21)

ภายใต้สภาวะเช่นนี้ พระสงฆ์จึงมิได้เทศนาสั่งสอนในแบบจารีตประเพณีดั้งเดิม หรือในแบบที่พระภิกษุสงฆ์เคยเทศนาดังในอดีต พระสงฆ์จึงต้องสังเกตและปรับตัวเอง โดยพัฒนาการเทศนาในแบบใหม่ที่ขอยืมวาทกรรมสมัยใหม่ที่มีลักษณะของความเป็นยุคสมัยใหม่ เช่น การใช้ความรู้หรือการอ้างหลักฐานที่ผู้คนทั่วไปยอมรับในการสร้างเหตุผลของตน เช่น การอ้างฉกประวัตินิติศาสตร์โลกและบุคคลสำคัญที่หลากหลายที่ไม่มีอยู่ในพระไตรปิฎก จึงไม่แปลกในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา บางวัดได้ผลิตโครงการขนาดใหญ่เพื่อสังคมจำนวนมาก บางวัดพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ที่ใช้เทคโนโลยีการสื่อสารและมีโปรแกรมคอมพิวเตอร์เพื่อใช้ในการเทศนาสั่งสอน นี่จึงแสดงถึงการปรับตัวครั้งใหญ่ของสถาบันสงฆ์ในโครงสร้างทางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเมื่อวัดกำลังหมดบทบาททางสังคมลงอย่างมากในด้านกิจการทางการศึกษา การหันมามุ่งเน้นเรื่องความดีสามระดับหรือไตรสิกขา ดังสะท้อนในมรรคมงคล ๘ ในฐานะแก่นความรู้ที่เป็นวัตรกรรมของพระพุทธเจ้าจึงเป็นเรื่องจำเป็น และยังสามารถไปได้ดีกับโลกสมัยใหม่ที่ความทุกข์ของมนุษย์มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นอันเนื่องมาจากมายาคติที่ห่อหุ้มวิถีคิดของมนุษย์จากการเสพวาทกรรมผ่านสื่อและการปะทะสังสรรค์กับสาธารณชน การที่ปลดปล่อยตนเองจากความทุกข์เป็นสิ่งที่มนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๑ ต้องการอย่างมาก แต่นี่จำเป็นต้องใช้ทั้งสติ สมาธิ และปัญญา หรือต้องเข้าใจไตรสิกขาหรือการศึกษาที่แท้จริงที่พัฒนาทั้งกายและใจ

หากพิจารณาจากมุมมองของสังคมวิทยา ตัวบทหรือวาทกรรมที่พระภิกษุสงฆ์ได้ผลิตขึ้นเพื่อใช้ในการเสวนาหรือในการอธิบาย หรือตอบโต้ประเด็นสารภุมิหลังและอรรถประโยชน์ที่แท้จริงของสิทธิมนุษยชนของโลกตะวันตกจึงสะท้อนถึงกระบวนการขัดเกลาและการจัดระเบียบสังคม ซึ่งผู้รับสารเองก็อาจไม่ตระหนัก การสื่อความหมายในลักษณะนี้จึงสะท้อนความพยายามในการรักษาบทบาท หน้าที่ และอำนาจของสถาบันสงฆ์เถรวาทในสังคมไทยที่กำลังถูกรอบงำด้วยวิถีคิดของโลกตะวันตก

ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เคยกล่าวว่าชนชาติไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติล้ำค่า อันแสดงหลักการพัฒนาจิตใจและสัมมาปัญญาที่จะใช้แก้ปัญหาของโลกปัจจุบันนี้ได้ดี หลักการนี้เป็นสิ่งที่ขาดไปหรือพร่องอยู่ในอารยธรรมของมนุษยชาติ ซึ่งชนชาติที่เรียกว่าพัฒนาแล้วก็ยอมรับกันมากขึ้น การนำเสนอพุทธธรรมแก่ชาวโลกจึงควรทำโดยวิธีฉลาดเฟิ่น ฉลาดแสดงอย่างสลับสมัย สบสถานการณ์

ในอดีตคำสอนทางพระพุทธศาสนา มักได้ตอบคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ระบบวรรณะ ตลอดจนจรรยาบรรณนิยมปฏิบัติของศาสนาพราหมณ์ แต่ในยุคสงครามเย็น ศักดิ์ของพระพุทธศาสนา กลายเป็นลัทธิสังคมนิยมและเสรีนิยมที่กำลังเผยแพร่อุดมการณ์ของตนเข้าไปในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก จนกระทั่งการสิ้นสุดลงของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และการล่มสลายของค่ายสังคมนิยมโซเวียต ศักดิ์ที่สำคัญใหม่ของพระพุทธศาสนา ได้กลายเป็นลัทธิวัตถุนิยมและลัทธิบริโภคนิยมที่สามารถครอบงำสังคมนิยมใหม่ผ่านการโฆษณาของสื่อสมัยใหม่ในสภาวะเช่นนี้ คำสอนทางพระพุทธศาสนา จึงต้องถูกปรับ วาทกรรมกรรมพุทธจึงต้องเปลี่ยนเพื่อเสวนากับบุคคลสมัยที่เปลี่ยนไป โดยเฉพาะในทิศทางของการได้กับสิ่งที่พระพุทธศาสนา เห็นว่าเป็นภัยหรือขัดกับหลักคำสอนของตนเอง

ภายใต้บริบทสังคมนิยม วาทกรรมโต้ (counter discourse) มีโอกาสที่จะถูกผลิตซ้ำต่อไปในอนาคต ตราบใดที่ปัจจัยที่ก่อให้เกิดเงื่อนไขของโครงสร้างทางสังคมยังดำรงอยู่ต่อไป วาทกรรมกรรมโต้ นี้ อาจมีส่วนกระตุ้นผู้คนให้ต้องคิดมากขึ้นเกี่ยวกับนิยามความดีของสังคมไทยดั้งเดิมนั้น ควรเป็นเช่นใด หรือแม้แต่ทำให้ผู้คนทั่วไปอาจต้องหันกลับมาตั้งคำถามเกี่ยวกับความสมเหตุสมผล/ความน่าเชื่อถือของระบบจริยศาสตร์แบบลัทธิ ดั่งที่พบในแนวคิดสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติที่พัฒนาขึ้นในโลกตะวันตก แม้ว่าสิทธิมนุษยชนได้ถูกยอมรับในปัจจุบันในฐานะจารีตและกฎหมายระหว่างประเทศแล้วก็ตาม

วาทกรรมที่ใช้ในการเทศนาของเถรวาทไทยจึงมิใช่แค่เรื่องราวใครทำอะไรกับใครในบริบทสังคมนิยมแบบหนึ่ง วาทกรรมยังสะท้อนเงื่อนไขที่บ่งบอกถึงประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ซึ่งเหมือนกับชั้นหินที่บ่งบอกถึงยุคต่าง ๆ ของโลก ตัวบทที่บรรจุวาทกรรมดังกล่าว ได้ถูกสร้างหรือคิดขึ้นจากชุดความรู้ (episteme) จำนวนมากจึงบอกเป็นนัยว่า ความสัมพันธ์ทางอำนาจ (power relations) ได้เปลี่ยนบทบาทและอำนาจของสถาบันสงฆ์ สถาบันเถรวาทไทยต้องพยายามรักษาบทบาทของตนที่กำลังถูกท้าทายอย่างหนักในยุคโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านญาณวิทยา นับตั้งแต่การท้าทายของวิทยาศาสตร์ที่แพร่เข้ามาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเข้ามาของวาทกรรมปรัชญาการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา สิ่งก็ตามมาคือสถาบันสงฆ์ไทยต้องปรับตัว โดยเล่าอธิบาย

พระพุทธศาสนาด้วยภาษาสมัยใหม่ แต่ขณะเดียวกันต้องวิพากษ์จุดอ่อนของความเป็นยุคสมัยใหม่ของตะวันตก เพื่อยืนยันว่าแก่นคำสอนพุทธดั้งเดิมที่เน้นจริยศาสตร์ยังทันสมัยเสมอ โดยวางวาทกรรมพุทธในโครงเรื่องเล่าแม่บท (master narrative) ในแบบใหม่ที่ทันสมัย ที่สะท้อนความรอบรู้ของพระภิกษุสงฆ์ ที่สะท้อนการใช้หลักฐานมากกว่าความเชื่อความศรัทธาในการโน้มน้าว ตรงจุดนี้จารีตเถรวาทก็ไม่ต่างจากสำนัก/จารีตอื่น ๆ ในโลกที่ต้องคำนึงถึงความไปได้กับวิทยาศาสตร์ของสิ่งที่ตนกำลังจะเทศนาหรืออธิบายในงานนิพนธ์ และนัยนี้ได้สะท้อนถึงการปะทะหรือการเจรจาต่อรองระหว่างญาณวิทยาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตัวบท แม้ว่าบางทีกฎเกณฑ์ความรู้และความจริงของญาณวิทยาเหล่านั้นอาจขัดกัน แต่นี่ก็คือการประกอบสร้างของสิ่งที่เราเรียกว่า “วาทกรรม”

ตัวบทนอกจากสะท้อนความหมายของผู้พูด/ผู้เขียน แต่ยังมีหน้าที่ทางสังคมในการส่งผ่านอุดมการณ์ในรูปแบบของความเป็นสถาบันสงฆ์ไทย และยังสะท้อนโครงสร้างอำนาจที่มีพลวัต ดังสะท้อนอยู่ในโครงสร้างสังคมไทยที่ยึดโยงกับบริบทเศรษฐกิจและการเมืองโลก ในขณะเดียวกันหากวิเคราะห์ร่วมกับบริบทประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา วาทกรรมในตัวบททั้งสามก็บอกเป็นนัย หรือแม้แต่สามารถถูกใช้เป็นหลักฐานเพื่อยืนยันว่า สถาบันสงฆ์มิได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือของรัฐ ดังที่ผู้คนเข้าใจ แต่สถาบันสงฆ์ก็ยังให้พลังแก่รัฐ หรือช่วยสร้างความชอบธรรมแก่นโยบายของรัฐได้เช่นกัน

แม้ว่าได้ถูกท้าทายจากอำนาจทางความรู้ของยุคสมัยใหม่ ซึ่งในที่นี่คือวิทยาการสมัยใหม่ โดยเฉพาะวิทยาศาสตร์ในช่วงสองศตวรรษที่ผ่านมา วาทกรรมเถรวาทไทยได้ปรับตัวและพร้อมที่จะบูรณาการชุดความรู้เชิงวาทกรรมอื่น ๆ ในลักษณะที่ลังกาใต้บูรณาการความรู้ต่าง ๆ ในการผลิตคำสอนทางพระพุทธศาสนา บทบาทของวัดที่ได้ถูกท้าทายอาจช่วยให้วัดต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างตนเอง เพราะแม้คำสอนของพระพุทธเจ้ายังสามารถพบหรือศึกษาผ่านเว็บไซต์ของมหาวิทยาลัยชั้นนำในโลกตะวันตก การศึกษาพระธรรมกับพระสงฆ์ก็คงจะมีใช้เรื่องจำเป็นมากอีกต่อไปในโลกแห่งอนาคต

จิตสำนึกทางสังคม (social consciousness) ของพระนักเทศน์และพระนักเขียน คือการที่สถาบันสงฆ์ยังต้องทำหน้าที่ในการสืบทอดคำสอนทางพระพุทธศาสนา มิว่า

สถานการณ์บ้านเมืองจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร การสืบทอดคำสอนทางศาสนาจึงเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายอีกต่อไป เมื่อผู้ฟัง/ผู้อ่านมักมีความรู้และความเชื่อที่หลากหลาย การผลิตคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สามารถไปได้กับญาณวิทยาต่าง ๆ โดยอาศัยสหบท (เช่น พุทธ วิทยาศาสตร์ การเมือง สังคม) จึงเป็นงานที่สงฆ์ต้องทำ เพราะความรู้อื่นๆ ของพระไตรปิฎก เช่น คติชนวิทยา ภูมิศาสตร์ โลก จักรวาลวิทยา ได้ถูกท้าทายจากศาสตร์สมัยใหม่จนหมดสิ้น และนี่จึงอาจเป็นวิธีเดียวที่พระพุทธศาสนาจะอยู่รอด

สรุป

บทความนี้ต้องการนำเสนอว่าวาทกรรมเถรวาทไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างมากในรอบสองศตวรรษที่ผ่านมา ชุดความรู้บางอย่างในพระไตรปิฎกได้ลดบทบาทลง แต่ชุดความรู้บางประเภทในพระไตรปิฎกกลับถูกเน้นย้ำจนกลายเป็นอุดมการณ์ เช่น ไตรสิกขา พุทธปัญญา กฎแห่งกรรม เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า ทั้งไตรสิกขาและกฎแห่งกรรมได้กลายเป็นกฎเกณฑ์ความรู้และความจริงที่สามารถประสานกับกฎเกณฑ์ของชุดความรู้อื่นๆ หรือบูรณาการร่วมกับวาทกรรมประเภทอื่นๆ จนฝังแน่นในตัวบทของงานวรรณกรรมร่วมสมัย

กรณีศึกษาในที่นี้ คือ ตัวบท/วาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทย งานวิจัยนี้พบว่าตัวบทที่เลือกมาทั้ง ๓ ชิ้นจำเป็นต้องถูกตีความผ่านวาทกรรมเถรวาทไทยเท่านั้น และจะต้องเข้าใจได้ดีภายใต้ชุดความรู้ (episteme) บางอย่าง นั่นคือไตรสิกขา และพุทธปัญญา หากวิเคราะห์วาทกรรมร่วมกับบริบททางประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา ชุดความรู้อื่น ๆ ในพระไตรปิฎกที่เคยกำหนดวิถีคิดของผู้คนในสังคมไทยได้เปิดทางให้แก่ชุดความรู้จำนวนมากของวิทยาศาสตร์และศาสตร์สมัยใหม่ แม้กระนั้นคำสอนทางพระพุทธศาสนา หรือวาทกรรมเถรวาทไทยต้องสะท้อนฐานคติทางชุดความรู้เถรวาท ดังเช่นฐานคติที่ว่ามนุษย์มีอริยชา รวมถึงกฎเกณฑ์ความรู้และความจริงในแบบเถรวาท เช่น กฎไตรลักษณ์ กฎแห่งกรรม ไตรรัตน์ ไตรสิกขา วิมุตติ นิพพาน อภิญญา ๖ วิชา ๘ ความรู้เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องจริง หรือแม้แต่ภพภูมิในแบบอื่นก็ยังมีจริง เป็นต้น

หากวิเคราะห์วาทกรรมเถรวาทไทยในลักษณะผิวชั้นต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์ วาทกรรมเถรวาทไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างมากในรอบหลายศตวรรษ โดยเฉพาะ

เมื่อผสมกับวิถีคิดของชนชาติต่าง ๆ ในเอเชีย แม้ก่อนที่วาทกรรมเถรวาทได้เข้าถึงดินแดนสุวรรณภูมิ แต่ระยะเวลาที่งานวิจัยนี้สนใจคือช่วงเวลาที่เรียกว่า ความเป็นยุคสมัยใหม่ทางพระพุทธศาสนา (Buddhist Modernism) เมื่อวาทกรรมของศาสตร์สมัยใหม่ เช่น วิทยาศาสตร์ สังคมวิทยา ปรัชญาการเมือง ปรัชญาสังคม ได้เริ่มมีผลต่อการผลิตคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น การใช้คำศัพท์หรือวิถีคิดทางวิทยาศาสตร์ ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ โดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี การใช้คำศัพท์สังคมวิทยาในคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังเช่น คำว่า “โครงสร้างทางสังคม” “การจัดระเบียบสังคม” “องค์กรทางสังคม” หรือคำศัพท์ร่วมสมัยอื่น ๆ ที่ผลิตในยุคสงครามเย็น เช่น โลกาภิวัตน์ โลกทัศน์ ค่านิยม คำศัพท์เหล่านี้ได้ปรากฏในงาน “พุทธธรรม” ซึ่งเป็นผลงานอมตะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) การตีความพระธรรมในยุคสงครามเย็นต่างสะท้อนวิถีคิดของสังคมไทยในยุคสงครามเย็นในอีกระดับ วาทกรรมเถรวาท (มีว่าในภาษาไทย หรือสิงหลลังกา หรือในภาษาอื่น ๆ) มีการสร้างคำและมีการพัฒนาความหมายใหม่ตลอดเวลา นี่จึงเป็นอีกวิธีในการปะติดปะต่อทางความคิดและความหมาย (bricolage) หรือแม้แต่เป็นการเปิดทางให้แก่ความรู้และแนวคิดดี ๆ จากที่อื่น ๆ ในโลก แม้ในโลกของวาทกรรมเถรวาทไทย คำต่าง ๆ ได้ถูกสร้างและทำให้มีความหมายละเอียดเฉพาะ (nuance) เพื่อใช้ในการสื่อความหมาย โดยเฉพาะในบริบทของการเทศนาสั่งสอนและในการผลิตงานประพันธ์เถรวาท ดังเช่น หมวดคำกริยา “รู้ตระหนักรู้” “ตื่นรู้” “รู้ตื่น” “รู้แจ้ง” คำเหล่านี้ถูกผลิตขึ้นเพื่อใช้แทนคำพระบาลีว่า “ปัญญา” หรือใช้แทนสำนวนพระบาลี “ยถากุติ ปชานาติ (ซึ่งแปลว่า รู้ตามความเป็นจริง)”

วาทกรรมเถรวาทไทย การตีความพระไตรปิฎก และการเทศนาสั่งสอนของพระสงฆ์เถรวาทไทยจึงเป็นสภาพที่อยู่ควบคู่กันและได้มีการเปลี่ยนแปลงในกรอบ ๒๐๐ ปีที่ผ่านมา และดูเหมือนได้เปลี่ยนอย่างมากในยุคสงครามเย็น การเปลี่ยนแปลงในมิติต่าง ๆ นี้ถูกเรียกในงานวิจัยนี้ว่า “ความเป็นยุคสมัยใหม่ของพระพุทธศาสนาไทย (Thai Buddhist Modernism)” ทั้งหมดจึงสะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations) อย่างไรก็ดี ความสัมพันธ์เชิงอำนาจมิควรเข้าใจเฉพาะในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสถาบันสงฆ์ ดังที่นักวิชาการไทยนิยมเล่าในลักษณะนี้ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจควรรวมถึงมิติกฎหมาย มิติการปฏิรูป มิติสังคม

มิติทางการเมือง มิติทางเศรษฐกิจ และที่สำคัญที่สุดคือมิติทางญาณวิทยา โดยเฉพาะกระบวนการปะติดปะต่อทางความคิดและความหมาย (bricolage) ที่ดำเนินควบคู่กับการตีความพระไตรปิฎกและการผลิตคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ไม่เคยจบสิ้น วาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพุทธทาสภิกขุที่ได้ประกอบสร้างขึ้นในยุคสงครามเย็นจึงสะท้อนโครงสร้างทางสังคมและเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ไทยในยุคนั้น เมื่อประเทศไทยกำลังรับอุดมการณ์เสรีนิยม แนวคิดทุนนิยม และชุดความรู้อื่น ๆ มากมายจากโลกตะวันตก แต่ในขณะเดียวกันไทยก็ร่วมกับโลกตะวันตกจนประสบความสำเร็จในการปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์ นี่จึงเป็นเพียงตัวอย่างเดียวที่ผู้วิจัยใช้ในการอธิบายถึงอิทธิพลของความรู้และอุดมการณ์โลกต่อเถรวาท สิ่งที่พบในงานวิจัยนี้จึงสะท้อนถึงความร่ำรวยและความลุ่มลึกของสถาบันสงฆ์ไทยในผลิตคำสอนทางพระพุทธศาสนา และบ่งบอกถึงการปรับตัวทางภูมิปัญญา เช่น การเล่าอธิบายพระพุทธศาสนาด้วยภาษาของยุคสมัยใหม่ การตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนาในแบบใหม่ การฟื้นฟูโลกุตระธรรม การลดเรื่องปรภรณ์ในตำราคำสอนทางพระพุทธศาสนา การพัฒนารูปแบบวัดเพื่อปฏิสัมพันธ์กับสังคมขนาดใหญ่ การไต่วัตนิยม ทุนนิยม และบริโภคนิยม การไต่อุดมการณ์ทางการเมืองโลก การวิพากษ์ระบบการศึกษาสมัยใหม่ การทำให้เรื่องเกินกว่าวิสัยมนุษย์ไปอยู่ในระดับฐานคติ การหันกลับไปหาคำสอนดั้งเดิมในพระพุทธศาสนา อวสานของเตฎุมิกถา และขบวนการพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ คำว่า “อิสราภาพ” “เสรีภาพ” จึงถูกนำมาใช้ในบริบทศาสนาพุทธ ปัญญาเสรีธัมมิกประชาธิปไตย และ ธัมมิกสังคมนิยมจึงถูกประดิษฐ์ขึ้น แม้กระนั้นปราชญ์เถรวาทไทยยังไม่ยอมใช้คำหรือภาษาสิทธิ ในขณะที่นักวิชาการตะวันตกพบว่าภาษาสิทธิกลับพบอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาในประเทศเพื่อนบ้านของไทย และนั่นอาจสะท้อนถึงเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของประเทศเหล่านั้น

แท้จริงแล้ววาทกรรมเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ วาทกรรมไม่สามารถเข้าถึงได้อย่างรวบรัดโดยปราศจากการเข้าใจบริบททางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาที่ช่วยอธิบายว่าทำไมบางแนวคิดถึงสามารถอยู่มานับพัน ๆ ปีจนปัจจุบัน ในขณะที่หลายแนวคิดได้อ่อนตัวลงและจมอยู่ในโลกแห่งประวัติศาสตร์ การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ในแบบประวัติศาสตร์ในทำนองนี้

จะช่วยเปิดมุมมองและทำให้เราตระหนักมากขึ้นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติทาง
ญาณวิทยาที่เชื่อมต่อบรรยากาศของกับระบบโลก ดังสะท้อนในกระบวนการแห่งการ
ปะทะสังสรรค์ การปะติดปะต่อทางความคิด การบูรณาการ และการโต้ตอบ/ตอบโต้
ในมิติภาษา ความคิด ความรู้ ความจริง และอุดมการณ์

Reference

- Barker, C. (2004). *The Sage Dictionary of Cultural Studies*. London: Sage
Publication.
- Deal W. & Bell T. (2004). *The Theory for Religious Studies*. London:
Routledge.
- Foucault. M. (2006). *Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault. M. (1980). *Power/Knowledge*. New York: Vintage Books.
- McMahan. D. (2008). *The Making of Buddhist Modernism*. Oxford: Oxford
University Press.
- Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto). (2003). *Human Rights: Social Harmony
or Social Disintegration*. Bangkok: Ministry of Foreign Affairs of
Thailand
- Phutthat bhikkhu. (2013). *A tam maya ta pari that*. [Unconditioned freedom].
Bangkok: Sukkhaphap cai Publisher.
- Vajiramedhi. V. Phra Maha (2008). *Panya sakon khue lakprakan
sithhimanutsayachon thithae*. [Universal wisdom is a guarantee for
human rights]. Bangkok: Ministry of Foreign Affairs of Thailand.
- Wodak, R & Meyer. M (2016). *Methods of Critical Discourse Studies*.
London: SAGE.